

ارزیابی تطبیقی نظام برنامه‌ریزی و برنامه‌ریزی فضایی ایران با مصر، عربستان، ترکیه و مالزی

مرتضی میرغلامی^{۱*}، محمدرضا پورجعفر^۲، سید محمود میثاقی^۳

۱- دکتری هیات علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، میدان ساعت، خیابان مقصودیه

دانشکده معماری و شهرسازی

۲- دکتری استاد دانشگاه تربیت مدرس

۳- ارشد دانشجوی دکتری شهرسازی اسلامی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

دریافت: ۹۷/۵/۴ پذیرش: ۹۸/۴/۳۰

چکیده

«شناخت و ارزیابی نظام برنامه‌ریزی فضایی» کشورها بدون شناخت «نظام برنامه‌ریزی و توسعه‌ی آن‌ها» و بدون شناخت وضعیت‌های مشابه و درس‌هایی از تجارب دیگران به سرانجام مقصود نمی‌رسد. در این مقاله، عامدانه از تجارب کشورهای پیشرفته و توسعه‌یافته‌ی صنعتی استفاده نشده و تمرکز بر «کشورهای در حال توسعه» است؛ زیرا براساس رویکردهای واقع‌گرایانه‌ی توسعه و تجارب کشورهای مشابه، راهبردهای توسعه‌ی سرزمینی مناسب‌تری در اختیار تصمیم‌گیران قرار می‌گیرد. بنابراین، چهار کشور عربستان، مصر، ترکیه و مالزی برای این ارزیابی و قیاس انتخاب شده‌اند؛ زیرا از نظر ویژگی‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و ...، قرابت و همگنی نسبی بیشتری با ایران دارند. در این قیاس، دو نوع شناخت پایه (وضعیت عمومی و جغرافیایی، اقتصادی و تقسیمات درون سرزمینی) و ویژه (نظام برنامه‌ریزی کلان و نظام برنامه‌ریزی فضایی) درمورد چهار کشور و قیاس آن‌ها با ایران به‌دست آمد. روش تحقیق در این پژوهش کیفی از نوع توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای است که با قیاس تطبیقی تکمیل می‌شود. ابتدا مؤلفه‌های تجربه‌شده‌ی بین‌المللی در دانش ارزیابی تطبیقی شناسایی و سپس براساس شرایط ایران و چهار کشور دیگر مؤلفه‌های هفت‌گانه و

چهارگانه در ابعاد «محتوایی» و «رویه‌ای» برای مفاهیم «برنامه‌ریزی» و «برنامه‌ریزی فضایی» تدوین و قیاس تطبیقی برای وضعیت پنج کشور انجام شد. براساس یافته‌ها، در حوزه‌ی نظری (اسنادی-محتوایی)، نظام برنامه‌ریزی کلان اغلب کشورهای موردبررسی مشابه هم و نیز همسو با کشورهای پیشرفته‌تر صنعتی با شدت و ضعف‌های مختصر است؛ اما در حوزه‌ی عمل (رویه-نتیجه)، تفاوت‌های موجود بسیار محسوس هستند. این وضعیت در برنامه‌ریزی فضایی این کشورها ضعیف‌تر از برنامه‌ریزی کلان آن‌ها است. در برنامه‌ریزی فضایی در سطوح شهری و فراشهری، برای برنامه‌ریزی و مدیریت فضایی بهینه، اکثراً هدف توسعه‌ی پایدار را در درجاتی متفاوت دنبال می‌کنند و آن را راهی برای پاسخگویی به چالش‌های خود قرار داده‌اند؛ اما به دلایلی نظیر ویژگی‌های حکومتی، نبود اراده‌ی عملی و فقدان ارزیابی، نظارت و پایش مستمر و فراهم نبودن بسترهای فرهنگی در دستیابی به اهداف، دارای شدت و ضعف مشهودی هستند.

یافته‌های نهایی نشان دادند که در نظام برنامه‌ریزی کلان، تمام کشورها دارای افق برنامه‌ریزی مداوم با دوره‌های مشخص، رویکرد غالب اقتصادی، مشارکت‌پذیری پایین و شریعت‌پذیری گفتمانی قوی از نظر اجرایی ضعیف بوده‌اند. ایران از لحاظ رویکرد نظری مشابه عربستان، در مشارکت مشابه مصر و عربستان، در بازیگران توسعه مشابه مصر و تقریباً ترکیه و در سایر مؤلفه‌ها مانند هر چهار کشور عمل می‌کند. در نظام برنامه‌ریزی فضایی، ایران در مؤلفه‌های سطوح سلسله‌مراتبی برنامه‌ریزی، رویکرد و مکانیسم برنامه‌ریزی فضایی و ساختار سازمانی، مشابه چهار کشور دیگر و در مؤلفه‌ی سیستم اجرا-کنترل-نظارت، عقب‌تر از چهار کشور هم‌وزن خود بوده است. در مجموع، ابتدا مالزی و سپس ترکیه در غالب معیارها پیش‌تر از ایران، مصر و عربستان بوده‌اند. شناخت این وضعیت و تعیین جایگاه ایران در تدوین نظام برنامه‌ریزی و نظام اجرایی کشور مؤثر خواهد بود؛ به‌گونه‌ای که می‌توان از موفقیت‌های آن‌ها بهره‌ی لازم را برد.

واژگان کلیدی: ارزیابی تطبیقی، نظام برنامه‌ریزی، برنامه‌ریزی فضایی، کشورهای درحال توسعه، ایران.

۱- مقدمه

بررسی پیشینه‌ی نظام‌های برنامه‌ریزی کشورهای جهان به‌منظور قیاس و تطبیق وضعیت و بهره‌گیری از نتایج و عملکردهای مثبت حاصله و پرهیز از راه‌هایی که نادرست طی کرده‌اند،

ضروری و اجتناب‌ناپذیر به نظر می‌رسد. این موضوع از الزامات بنیادین این مقاله است. در زمان تدوین سند چشم‌انداز کشور، سازمان مدیریت و برخی نهادهای دیگر چند گزارش و مقاله‌ای آماری تحلیلی از کشورهای هم‌رده منتشر کردند که در آن‌ها، بیشتر به نظام کلان توسعه و بیانیه‌ی چشم‌انداز کشورها توجه شده است. در ادبیات حوزه‌ی نظام برنامه‌ریزی فضایی کشور، بیشتر بررسی‌ها به ممالک راقیه مربوط بوده و بنابراین، این بحث از اهمیت و اولویت خاصی برخوردار است.

شناخت و ارزیابی «نظام برنامه‌ریزی فضایی» کشورها بدون شناخت «نظام برنامه‌ریزی و توسعه‌ی آن‌ها» به سرانجام مقصود نمی‌رسد. از این رو برای قیاس وضعیت برنامه‌ریزی فضایی ایران (با هدف زمینه‌سازی برای کاربست تجارب سایر کشورهای همگن) با سایر کشورهای دنیا، ابتدا تعیین و شناسایی کشورهای هدف و سپس شناخت برنامه‌ریزی ملی آن کشورها لازم است. در مطالعه‌ی تجارب کشورهای جهان در این مقاله، براساس مفهوم ساده‌ی اقتصاد سیاسی (فضا پدیده‌ای قابل تولید و دارای ماهیت اجتماعی، اقتصادی و سیاسی است)، عامدانه از تجارب کشورهای پیشرفته و توسعه‌یافته‌ی صنعتی استفاده نکردیم و بیشتر بر «کشورهای در حال توسعه تمرکز کردیم که از قضا اسلامی نیز هستند؛ زیرا براساس رویکرد اقتصاد سیاسی، کشورهای مشابه و یا قدری پیشرفته‌تر از ایران، به مراتب بهتر می‌توانند راهبردهای توسعه‌ی سرزمینی‌شان را در اختیار بگذارند. باتوجه به ماهیت تطبیقی ارزیابی کشورها با یکدیگر، در این مقاله باید در چارچوب مبانی ارزیابی تطبیقی نظام برنامه‌ریزی و برنامه‌ریزی فضایی، مؤلفه‌های مناسب دارای قابلیت قیاس با هم را تبیین کنیم.

۲- مبانی نظری

۲-۱- مفاهیم

در مبحث ارزیابی تطبیقی نظام برنامه‌ریزی و برنامه‌ریزی فضایی کشورهای مسلمان پیشرو، باتوجه به تأکید ما در این مقاله بر ارزیابی تطبیقی به‌عنوان روشی برای مقایسه‌ی نظام برنامه‌ریزی و برنامه‌ریزی فضایی، در بخش مفاهیم، به بیان تعریف مختصری از نظام برنامه‌ریزی و برنامه‌ریزی فضایی و شریعت در برنامه‌ریزی اکتفا کردیم؛ ولی در بخش چارچوب نظری، با تفصیل بیشتری ارزیابی تطبیقی این دو نظام را انجام دادیم.

الف. نظام برنامه‌ریزی

فیروز توفیق در کتاب *برنامه‌ریزی در ایران و چشم‌انداز آینده‌ی آن*، به‌نقل از متفکر معروف راسل اکاف در سال ۱۹۷۰، متعارف‌ترین و نزدیک‌ترین تعریف از برنامه‌ریزی را که برای

کشورهای در حال توسعه کاربرد دارد، به شرح زیر نقل کرده است: «برنامه‌ریزی تصور آینده‌ی دلخواه و راه‌های عملی دست یافتن به آن است» (توفیق، ۱۳۹۱: ۵۱).

ب. برنامه‌ریزی فضایی

بحث‌های فراوانی در مورد تعریف واژه‌ی برنامه‌ریزی فضایی وجود دارد؛ اما یکی از مهم‌ترین و دربرگیرنده‌ترین آن‌ها تعریف فالودی است. پتسی هلی به نقل از فالودی معتقد است که این واژه میان زبان‌های اروپایی به درستی ترجمه نشده است (Healy, 2004: 46). وی علاوه بر تأکید بر نظر فالودی، بیان می‌کند که درک من از برنامه‌ریزی فضایی به تلاش‌های به هم پیوسته‌ی خودآگاهانه برای بازتوسازی یک شهر، منطقه‌ی شهری و یا منطقه‌ای گسترده و در نتیجه به اولویت‌های سرمایه‌گذاری منطقه، اقدامات حفاظتی، سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های استراتژیک و اصول مرتبط با مقررات کاربرد زمین است.

در مجموع، می‌توانیم برنامه‌ریزی فضایی را گونه‌ای از برنامه‌ریزی بدانیم که به تنظیم روابط بین انسان و فعالیت‌هایش در پهنه‌ی سرزمین و در مقیاس‌های سلسله‌مراتبی مختلف به‌طور هماهنگ و یکپارچه منجر می‌شود.

ج. شریعت و برنامه‌ریزی

آموزه‌های شریعت اسلام، صرفاً به ابعاد فردی و شخصی ناظر نیست. اسلام دینی اجتماعی است (Safee et al, 2016: 218) و به تبع آن، با برنامه‌ریزی پیونده خورده است که کاری جامعه‌گانی^۱ (Alexander, 1981: 137) است. این آموزه‌ها گونه‌ای از سازماندهی جامعه و نهادهایش هستند و افراد را درون این بافتار نهادی و اجتماعی هدایت می‌کنند. اصل اسلامی امت در برابر زیاده‌خواهی‌های فردی و حتی ورای اخلاق صرفاً فردی و معنوی قرار دارد و به نوعی اخلاق اجتماعی قائل است (Safee et al, 2016: 218). در پرتو این نظام، برنامه‌ریزی (فضایی) نیز که دغدغه‌ی اصلی‌اش حفظ منافع عمومی در استفاده از فضاست، بدون در نظر داشتن شریعت تحلیل نمی‌شود.

در تبیین برنامه‌ریزی، به‌ویژه زمانی که به کشورهای با نظام ایدئولوژی خاص محدود می‌شود، می‌توانیم از نظر حافظنیا و همکارانش بهره بجویم: «تصمیم‌گیری (در نظام برنامه‌ریزی فضایی) برخاسته از ایدئولوژی‌های مسلط و ویژگی‌های فضای جغرافیایی مشخص است که به‌منظور نظارت و اداره‌ی بهینه و متوازن فضا در مقیاس‌های گوناگون، از سطح ملی تا جهانی و توسط بازیگران مختلف از سطح ملی تا بین‌المللی، اعمال می‌شود» (حافظنیا و همکاران، ۱۳۹۳: ۳۲).

1. Societal

د. ارزیابی تطبیقی

هرچند «تطبیق» در لغت معانی زیادی دارد، در زبان و ادبیات فارسی دارای معانی «برابر ساختن دو چیز با یکدیگر» (معین)، «با هم مطابق کردن»، «دو چیز را با یکدیگر برابر ساختن» (دهخدا)، «مقابله و مقایسه» (واژگان مترادف و متضاد)، «برابر سنج» (فرهنگ سره) و بسیاری معانی مشابه است و در نتیجه، نزد اندیشمندان فارسی‌زبان بسیار اهمیت دارد.

با این حال، واژه‌ی تطبیقی (Comparative) بیشتر به‌عنوان رویکردی عملی، کاربردی، به‌کار بردن برای هدف معین (دیکشنری عربی به فارسی) و اصولاً انجام عمل تطبیق بین دو چیز (مفهوم یا پدیده) مطرح است.

ارزیابی تطبیقی در مفهوم «به‌عنوان مطالعه‌ی اثرپذیری و اثرگذاری، به‌معنای بررسی روابط «مفاهیم» یا «پدیده‌ها» بین دو یا چند مکان/فضا و حتی دو یا چند کشور و نحوه‌ی اثرات آن بر یکدیگر (در اینجا، کشورها) است» (ولک وارت، ۱۳۷۳: ۴۱).

کنکاش در انواع علوم بین‌رشته‌ای از جمله دانش برنامه‌ریزی فضایی، نشان می‌دهد که مطالعات تطبیقی ممکن است صور گوناگونی داشته باشند و برای مقاصدی چون توصیف، تحلیل، تبیین، نقد و ... پدیده‌ها، به‌کار روند. پاناگیوتیس، استاد دانشگاه آتن که در ارزیابی تطبیقی چارچوب‌های فکری و برنامه‌ریزی فضایی صاحب‌نظر است، در مقاله‌ی معتبر «تطبیق سیستم‌های برنامه‌ریزی فضایی و فرهنگ‌های برنامه‌ریزی در اروپا. نیاز به رویکرد چندگانه»، به‌صراحت گفته است که «روش تطبیقی نباید هنجاری باشد؛ بلکه باید توصیفی، توضیحی، تفسیری و هرمنوتیک باشد (Panagiotis, 2012:1).

۲-۲- چارچوب نظری پژوهش

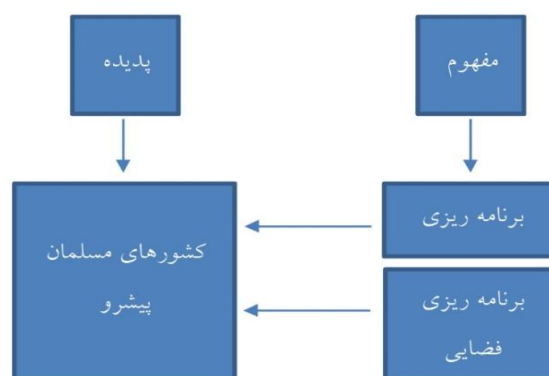
۲-۲-۱- نظام برنامه‌ریزی و مطالعات تطبیقی

برنامه‌ریزی موضوع جذابی برای مطالعات تطبیقی است. وظیفه‌ی مطالعات تطبیقی جست‌وجو و بررسی نظام‌مند تفاوت‌ها و تشابه‌ها است. در موضوع ویژه‌ی برنامه‌ریزی، هدف از مطالعات تطبیقی این است که برنامه‌ریزان یک کشور کارهای دیگر کشورها را به‌طور نادرست تفسیر نکنند؛ به این صورت که متوجه این موضوع نشوند که چه میزان از این تفاوت‌ها از مفروضات سیاسی، اجتماعی و نهادی پشت اعمال برنامه‌ریزانه برآمده است و صرفاً به تقلید شکلی روش‌ها و فرآیندهای برنامه‌ریزی در کشورهای پیشروتر اکتفا کنند (McCallum, 1975: 157-158).

مطالعه‌ی تطبیقی سیستماتیک در زمینه‌ی نظام‌های برنامه‌ریزی که در کتاب *انعطاف‌پذیری و الزام در برنامه‌ریزی: مطالعه‌ی تطبیقی برنامه‌ریزی محلی و توسعه در هلند و انگلستان* انجام

شده، نمونه‌ای از این رویکرد در عرصه‌ی بین‌المللی است (David & et al, 1983). این کتاب درباره‌ی شیوه‌هایی است که دو کشور اروپایی غربی با آن‌ها می‌کوشند با تقاضاهای درحال تغییر توسعه‌ی شهری مواجه شوند. به‌صورت ویژه این کتاب روی تفاوت‌های موجود در رویکردهای نظام برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای انگلیسی و هلندی تمرکز می‌کند (Ibid). در علوم برنامه‌ریزی و به‌ویژه علم برنامه‌ریزی فضایی/مکانی، تطبیق و ارزیابی تطبیقی به هر صورت که تعریف شده باشد، ترتیبی از قیاس، تحلیل محتوای گزاره‌های توسعه و برنامه‌ریزی (مفاهیم) و سرزمین‌ها و مکان‌ها (پدیده‌ها) را به‌دنبال دارد. مقایسه‌ی مفاهیم با هم یا پدیده‌ها با هم و یا مفاهیم با پدیده‌ها که امری کاملاً تطبیقی است، قلب و جوهره‌ی فرآیند هر پژوهش و مدل مفهومی آن را معرفی می‌کند. در این مقاله، مقایسه‌ی پدیده‌ها و مفاهیم انجام می‌شود. شکل ۱ قیاس میان مفهوم‌ها و پدیده‌های موردنظر در این پژوهش را نشان می‌دهد.

شکل ۱: قیاس میان مفهوم و پدیده‌ی موردنظر پژوهش

باتوجه به سبقه‌ی فرهنگی و دینی کشورهای موردبررسی، رویکرد بینشی (شریعت) به برنامه‌ریزی را می‌توانیم مطابق آنچه امروزه در ادبیات برنامه‌ریزی فضایی از نوع اروپایی به‌عنوان «فرهنگ برنامه‌ریزی» مطرح است، هم‌جنس بدانیم. توجه به شرایط خاص کشورها و زمینه‌های متنوع و مختلف نگرش به انسان و توسعه و تأثیر ارزش‌ها و نگرش‌ها به برنامه‌ریزی در آن‌ها، بخشی از فرهنگ برنامه‌ریزی پیش‌گفته‌ی نظریه‌پردازان اروپایی درمورد بررسی تطبیقی در حوزه‌ی برنامه‌ریزی فضایی است.

دست کم پاناگیوتیس (۲۰۱۲) و Mario Reimer & Hans H. Blotevogel " (۲۰۱۲) در مقالاتشان و Cullingworth & nadin (۲۰۰۶) در کتابش، به این موضوع اشاره کرده‌اند و علاوه بر قوانین، ساختارها و نهادها، فرهنگ برنامه‌ریزی را به‌عنوان مؤلفه‌ای بنیادین در برنامه‌ریزی فضایی تطبیقی بین‌الملل تصریح نموده‌اند.

۲-۳- تدوین چارچوب مفهومی ارزیابی تطبیقی نظام برنامه‌ریزی

برای تدوین چارچوب مفهومی موردنظر، ابتدا رویکردهای برخورد با موضوع ارزیابی تطبیقی نظام‌های برنامه‌ریزی فضایی را بررسی می‌کنیم و باتوجه به خاستگاه غیریومی این رویکردها، در جهت تکمیل آن، رویکرد ارزیابی تطبیقی برنامه‌ریزی فضایی را در بستر امروزین، شرایط تاریخی توسعه و فرهنگ برنامه‌ریزی حاکم بر کشورهای روبه‌توسعه و مسلمان، تدوین می‌نماییم.

۲-۳-۱- پیشینه‌ی ارزیابی تطبیقی نظام برنامه‌ریزی و تعیین مؤلفه‌های تطبیق قیاسی

برای درک اینکه تاکنون چه صاحب‌نظرانی چه مؤلفه‌هایی را به‌منظور ارزیابی تطبیقی نظام برنامه‌ریزی و برنامه‌ریزی فضایی پیشنهاد کرده و به کار برده‌اند، ارائه‌ی الگوی پیشنهادی بسیار اهمیت دارد. در این مقوله، نظرات سه دسته از صاحب‌نظران را بیان می‌کنیم و ماهیت و جوهره‌ی این‌گونه تطبیق را شناسایی می‌کنیم تا در مدل پیشنهادی به حداکثر تشابهات و افتراقات توجه شود. توجه به این نکته الزامی است که مؤلفه‌های موردنظر صاحب‌نظران در بستر و زمینه‌ی فرهنگی جوامع خودشان تعیین شده‌اند؛ هرچند ماهیت موضوع یکسان است.

الف. بری کالینگورث و وینست نادین

این پژوهشگران در کتاب برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای در بریتانیا، مقایسه‌ای میان نظام‌های برنامه‌ریزی در آمریکا، بریتانیا و برخی کشورهای اروپایی انجام می‌دهند. آن‌ها سه مؤلفه‌ی اصلی زیر را به‌عنوان مؤلفه‌ها/معیارهای کلیدی برای مقایسه‌ی تطبیقی معرفی می‌کنند:

۱. چارچوب حقوقی و قانونی که نظام برنامه‌ریزی در آن عمل می‌کند؛

۲. درجه‌ی اختیار سیستم برنامه‌ریزی؛

۳. اهمیت تاریخ و فرهنگ.

کالینگورث و نادین در بررسی نظام برنامه‌ریزی در بریتانیا، چارچوب حقوقی نظام‌های برنامه‌ریزی، شامل قوانین و مقررات برنامه‌ریزی و تحولات آن‌ها را در بستر زمان به‌دقت بررسی می‌کنند. مقصود آن‌ها از تصمیمات گرفته‌شده در نظام برنامه‌ریزی به‌عنوان یک معیار،

بیشتر سیاست‌های دولت‌ها در برنامه‌ریزی و برنامه‌ها و طرح‌های توسعه است. معیار سوم آن‌ها برای مقایسه و بررسی نظام‌های برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای، سنت‌های برنامه‌ریزی است که بیشتر در روندهای حکومتی تاریخ هر کشور ریشه دارد و نشان می‌دهد که برنامه‌ریزی در چه سطوحی و توسط چه بخش‌هایی از حکومت انجام می‌شد (Cullingworth & nadin, 2006: 9).

ب. استفان گالبریت

گالبریت در مقاله‌ای با عنوان «سیستم برنامه‌ریزی تطبیقی» اطلاعات سیستم برنامه‌ریزی کشورهای سه‌گانه‌ی آلمان، سوئیس و ایرلند شمالی را در پنج مؤلفه‌ی زیر مقایسه کرده است:

۱. سازمان/بدنه‌های اجرایی؛
۲. برنامه‌ریزی توسعه؛
۳. کنترل توسعه؛
۴. سازکار فرجام‌خواهی؛
۵. اثربخشی (Galbraith, 2007: 1).

ج. آرنولد ویتیک

این پژوهشگر در کتاب *دایره‌المعارف برنامه‌ریزی شهری*، برای معرفی نظام‌های برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای کشورهای مختلف، هر نظام را به سه بخش «مدیریت و قانون‌گذاری»، «برنامه‌های توسعه» و «نظام مدیریت/تشکیلات اجرایی» دسته‌بندی می‌کند. وی هر یک از این بخش‌های سه‌گانه را برای شناسایی طرح‌های توسعه‌ی نظام‌های برنامه‌ریزی به کار برده است (شکل ۲).

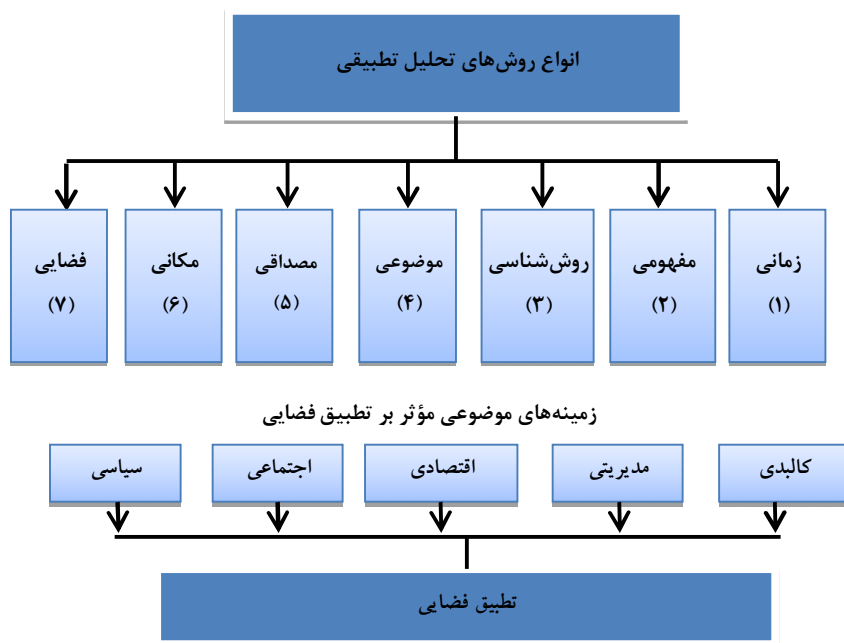

شکل ۲: ارکان نظام شهرسازی [برنامه‌ریزی] از دیدگاه آرنولد ویتیک (زرین‌پناه، ۱۳۸۹: ۹)

۲-۳-۲- رویکرد پیشنهادی ارزیابی تطبیقی نظام برنامه ریزی و برنامه ریزی فضایی

باتوجه به نتایج مستخرج از پژوهش‌های مرتبط با ارزیابی تطبیقی نظام برنامه ریزی و برنامه ریزی فضایی در حوزه برنامه ریزی و دانش‌های وابسته، به‌ویژه برنامه ریزی فضایی، تطبیق و مطالعات تطبیقی را می‌توان به روش‌ها و زمینه‌های موضوعی کاربردی در تحلیل تطبیقی تصویر کرد که عمدتاً ماهیتی قیاسی دارند.

پدیده‌ها و مفاهیم در این فرآیند ممکن است بر روش‌های تحلیل تطبیقی از نوع قیاس‌های زمانی، مفهومی، روش‌شناسی، موضوعی، مصداقی، مکانی و نهایتاً فضایی مبتنی باشند. تطبیق یا قیاس فضایی خود حیطه‌ای گسترده و زمینه‌های موضوعی مؤثری چون کالبدی، مدیریتی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی را دربرمی‌گیرد. قیاس، قلب کار پژوهش تحلیلی کیفی و کمی است و لذا ارزیابی تطبیقی قیاسی ممکن است عمودی (سلسله‌مراتبی) و افقی (هم‌ارز) باشد. ارزیابی نظام برنامه ریزی کلان و نظام برنامه ریزی فضایی از نوع ارزیابی‌های افقی و هم‌ارز محسوب می‌شود. تجزیه و تحلیل شباهت‌ها و تفاوت‌ها و نیز نگرش‌های حاکم بر پدیده‌ها (شهرها، مناطق، کشورها و ...)، تصمیمات، سیاست‌گذاری و عمل مربوط به این پدیده‌ها در این واژگان مستتر هستند.

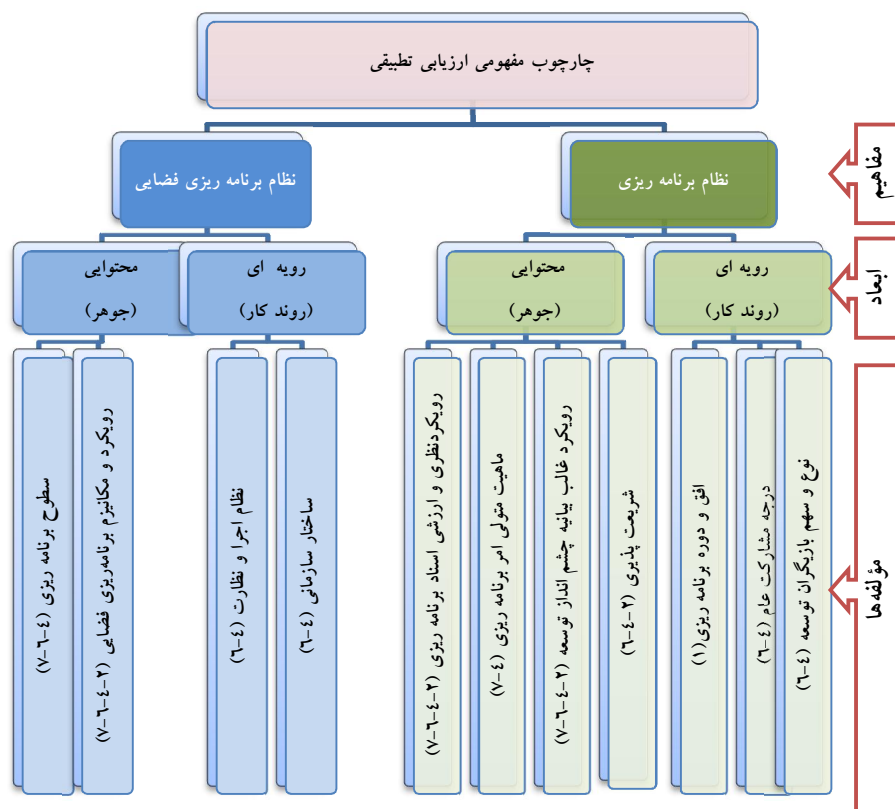

شکل ۳: روش‌های تحلیل تطبیق و زمینه‌های موضوعی مؤثر در تطبیق فضایی

در این مقاله، باتوجه به موضوع موردبررسی، مؤلفه‌های ارزیابی تطبیقی نظام برنامه‌ریزی و نظام برنامه‌ریزی فضایی متناسب با ویژگی‌ها، شرایط و زمینه‌های فرهنگی و اسنادی متناظر کشورهای هدف را تدوین کردیم. تناظر مؤلفه‌های به‌کاررفته را برای تطبیق نظامات دوگانه با شماره‌های همسان مشخص نمودیم (شکل ۵).

نکته‌ی بسیار مهم در این مقوله تغییر زاویه‌ی نگرش به موضوع از نگاهی عام و صلب به رویکردی کاربردی است. نکته‌ی اصلی در این مقوله ماهیت ابعاد مؤلفه‌ها در هر دو نظام پیش‌گفته است که قابلیت دسته‌بندی به دو دسته‌ی «ابعاد محتوایی» و «ابعاد رویه‌ای» را دارد و تاکنون کمتر به آن‌ها در حوزه‌ی ادبیات تطبیقی در دانش برنامه‌ریزی توجه شده است. بنابراین، در مدل مفهومی پیشنهادی (شکل ۶)، مؤلفه‌های ارزیابی موردنظر در دو بعد مذکور صورت‌بندی می‌شوند.

شکل ۴: مؤلفه‌های ارزیابی تطبیقی نظام برنامه‌ریزی و برنامه‌ریزی فضایی کشورهای هدف

۲-۳-۱- نظام برنامه ریزی

هفت مؤلفه برای ارزیابی تطبیقی نظام برنامه ریزی کشورهای هدف در دو بعد «محتوایی» و «روند کاری» به شرح زیر تدوین و بررسی شده‌اند:

الف. ابعاد محتوایی: منظور مؤلفه‌هایی هستند که وجه غالبشان بعد محتوایی/جوهری و ماهیتی دارد و عبارت‌اند از:

۱. رویکرد نظری و ارزشی اسناد برنامه ریزی: رویکرد اسناد برنامه ریزی نشان از نگاه کلی اسناد برنامه ریزی کشورها به نظریه، نحوه‌ی نگرش و شیوه‌ی عمل دارد که هسته‌ی مرکزی و جوهر اصلی حوزه‌ی برنامه ریزی کشورها است. در این مؤلفه، رویکرد غالب وضعیت برنامه ریزی و جهت گیری کلان کشورهای هدف، تلخیص و قیاس شده است.

۲. رویکرد غالب بیانیه چشم‌انداز توسعه: امروزه اغلب کشورها بیانیه‌ی چشم‌انداز دارند که به صورت کلان بر وضعیت بینشی و اجرایی نظام برنامه ریزی آن‌ها تأثیر می‌گذارد؛ از این رو، رویکرد کلان چشم‌اندازهای توسعه‌ی هریک از آن‌ها به عنوان مؤلفه‌ی بنیادی مؤثر بررسی و قیاس می‌شود.

۳. ماهیت متولی امر برنامه ریزی: سازمان و نهاد متولی برنامه ریزی کشورها امروزه غالباً چهار رویکرد اقتصادی، برنامه ریزانه، بخشی و ترکیبی را به تنهایی یا توأمان دارند. اگر رویکرد کلان متولیان امر به رویکرد اجرایی پشتیبان توسعه همه جانبه و با آن همسو نباشد، مطمئناً تحقق پذیری آن‌ها را به حداقل می‌رساند؛ از این رو، در این مؤلفه، وضعیت برنامه ریزی کشورهای هدف از منظر ماهیت متولیان اصلی اجرای برنامه‌ها و طرح‌های توسعه بررسی می‌شود.

۴. شریعت پذیری: بر نقش شریعت به عنوان ماهیت فرهنگ برنامه ریزی ملل و در اینجا مسلمان بودن کشورها، به عنوان یکی از مؤلفه‌های محتوایی این مقاله تأکید شده است. بررسی اهمیت نقش شریعت در نظام برنامه ریزی، مدیریت و اجرای هریک از کشورها اهمیت ویژه‌ای دارد. موضوع دخالت شریعت در کار برنامه ریزی و اجرا در دو محور «گفتمانی» و «اجرایی» قابل ردیابی است.

ب. ابعاد رویه‌ای: منظور مؤلفه‌هایی هستند که وجه غالبشان بعد رویه‌ای/روند کاری دارد و عبارت‌اند از:

۱. افق و دوره‌ی برنامه ریزی: افق برنامه ریزی به دوره و زمان بهره برداری از برنامه اطلاق می‌شود. از جنبه‌ی افق زمانی، آن‌ها به برنامه ریزی کوتاه مدت (برنامه ریزی عملیاتی و تاکتیکی)، برنامه ریزی میان مدت و برنامه ریزی بلندمدت دسته بندی می‌شوند.

۲. درجه‌ی مشارکت عام: یکی از الزامات تحقق پذیری برنامه‌ها، میزان حضور مردم، بخش خصوصی و نهادهای عمومی در فرآیند اجرای برنامه‌های توسعه‌ی ملی - منطقه‌ای - شهری (اعم از

برنامه‌ها و طرح‌های بخشی و فضایی آن‌ها) است. شناسایی شدت مشارکت به‌عنوان یک مؤلفه در حوزه‌ی ارزیابی نظام برنامه‌ریزی کشورهای هدف، ضامن تداوم و بقای توسعه‌ی آن‌ها است.

۳. نوع و سهم بازیگران توسعه: در فرآیند تهیه و اجرای برنامه و طرح‌های توسعه، بخش‌های متعددی از جمله عمومی، خصوصی، دولتی و تعاونی مشارکت دارند و بخشی از نظام برنامه‌ریزی آن کشور را شکل می‌دهند. برخی از کشورها به بخش دولتی و محول کردن امور به آن و برخی دیگر به تقویت نقش بخش خصوصی و محول کردن برخی امور دولتی به بخش خصوصی گرایش دارند. وضعیت برنامه‌ریزی کشورهای هدف از منظر نقش هریک از بخش‌های دولتی، خصوصی، عمومی و ... در نظام برنامه‌ریزی به‌عنوان یک مؤلفه‌ی پیش‌برنده بررسی می‌شود.

۲-۳-۲- نظام برنامه‌ریزی فضایی

چهار مؤلفه برای ارزیابی تطبیقی نظام برنامه‌ریزی فضایی کشورهای هدف در دو بعد محتوایی و روند کاری به شرح زیر تدوین و بررسی شده‌اند:

الف. ابعاد محتوایی: منظور مؤلفه‌هایی هستند که وجه غالبشان بعد محتوایی/جوهری و ماهیتی دارند و عبارت‌اند از:

۱. رویکرد و مکانیزم برنامه‌ریزی فضایی: نگرش‌های مختلفی در تهیه‌ی برنامه‌ها و طرح‌های توسعه نقش دارند که ماهیت اصلی آن را شکل می‌دهند. در گذشته، عمدتاً ماهیت برنامه‌ریزی فضایی براساس نگرش سنتی و جامع بوده است؛ ولی امروزه، به‌دلیل ناکامی‌های مختلف این نگرش، نگرش‌های راهبردی، ساختاری و توأمان این دو، ماهیت اصلی برنامه‌ریزی فضایی را شکل داده‌اند. بنابراین، بررسی ماهیت برنامه‌ریزی فضایی هریک از کشورها، وضعیت گذار نظام برنامه‌ریزی فضایی آن کشور را به رویکردهای نوین نشان می‌دهد.

۲. سطوح برنامه‌ریزی فضایی: در نظام برنامه‌ریزی فضایی، سطوح کارکردی مختلفی وجود دارد که هریک از آن‌ها باید در راستای اهداف کلان سطح بالاتر خود حرکت و از سطح پایین‌تر خود حمایت کند. اگر در این سلسله‌مراتب خلأیی وجود داشته باشد، علاوه‌بر اینکه تحقق‌پذیری طرح‌ها را پایین می‌آورد، سبب خلأ توسعه‌ی سرزمینی در قلمروهای مرتبط با آن سطح می‌شود. بنابراین، توجه به آن‌ها در ارزیابی تطبیقی قلمروها و سلسله‌مراتب، اجتناب‌ناپذیر است. از این‌رو، در این بخش، وضعیت برنامه‌ریزی کشورهای هدف را از منظر نقش و سطوح مختلف برنامه‌ریزی (محلی، ناحیه‌ای، منطقه‌ای، ملی و ...) در نظام برنامه‌ریزی، بررسی می‌شود.

ب. ابعاد رویه‌ای: منظور مؤلفه‌هایی هستند که وجه غالبشان از بعد روند کاری پشتیبانی می‌کند و عبارت‌اند از:

۱. ساختار سازمانی: مقایسه‌ی ساختار سازمانی در نظام برنامه‌ریزی فضایی هریک از کشورها وضعیت سلسله‌مراتب بوروکراتیک ساختار برنامه‌ریزی آن کشور را نشان می‌دهد که پشتیبان شکل‌گیری ساختار سازمانی توسعه‌ی فضایی است. وضعیت‌های بالا به پایین (غیر دموکراتیک)، پایین به بالا (دموکراتیک) و توأمان مورد انتظار است.

۲. نظام اجرا و نظارت: مقایسه‌ی نظام اجرا و نظارت در نظام برنامه‌ریزی فضایی هریک از کشورها به‌طور کلی تمایز کشورها در اهمیت‌دهی به نهادهای سازمان‌های نظارتی و اجرایی در سطوح مختلف برنامه‌ریزی را نشان می‌دهد که عامل اصلی انعطاف‌پذیری و انطباق‌پذیری طرح‌ها و برنامه‌های توسعه به تغییر شرایط مختلف طی گذر زمان است. بنابراین، در این مؤلفه، شدت و ضعف وضعیت نظام اجرایی و نظارتی کشورهای هدف در نظام برنامه‌ریزی فضایی بررسی می‌شود.

۳- مطالعه‌ی موردی

۳-۱- معیارهای انتخاب کشورهای هدف برای قیاس

«بلوک‌های» متفاوتی برای ارزیابی وضعیت برنامه‌ریزی و برنامه‌ریزی فضایی آن‌ها و قیاس با کشور ایران، قابل صورت‌بندی هستند. در این مقاله، بلوک کشورهای مسلمان پیشرو و نسبتاً همگن را برای این بررسی انتخاب کردیم و فرض را بر این اصل مسلم قرار دادیم که توسعه و به‌تبع آن، توسعه‌ی فضایی امری تدریجی، مرحله‌ای و تقریباً پلکانی است و قرابت‌های فرهنگی (ازجمله ایدئولوژیک)-اجتماعی، اقتصادی و حتی منطقه‌ای-مکانی در این فرآیند پیچیده نقش اساسی دارند. مهم‌ترین معیارهای به‌کاررفته در این انتخاب عبارت‌اند از:

- در حال توسعه بودن این کشورها؛

- وضعیت نسبتاً مشابه اجتماعی، اقتصادی و سیاسی آن‌ها با کشور ایران (همگنی نسبی

اجتماعی، اقتصادی و سیاسی)؛

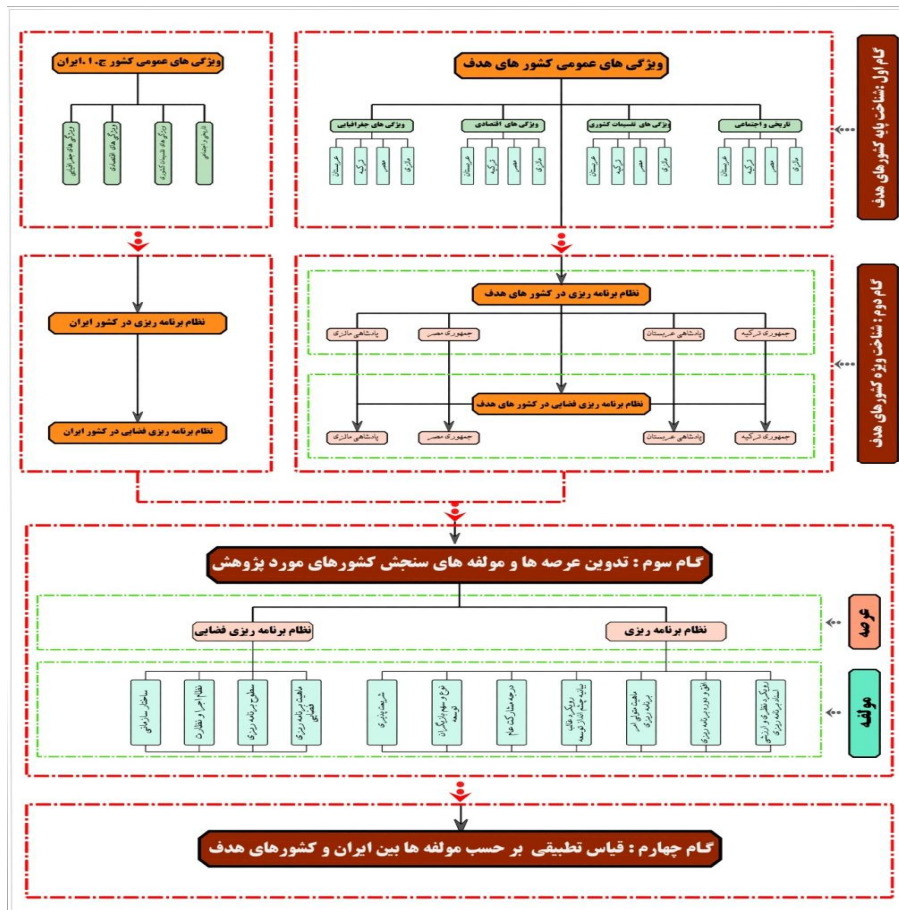
- اندازه‌ی مساحت، جمعیت و تنوع سرزمینی؛

- متکی بودن کشورها بر منابع طبیعی؛

- مسلمان بودن آن‌ها.

براساس معیارهای پنج‌گانه‌ی بالا، چهار کشور عربستان، مصر، ترکیه و مالزی را در نظر گرفتیم. این بخش در سه گام مطالعاتی (۱. شناسایی نظام برنامه‌ریزی کلان؛ ۲. شناسایی ساختار نظام برنامه‌ریزی فضایی و ۳. قیاس تطبیقی این دو نظام) بین کشورهای هدف پیش‌گفته با کشور ایران پیگیری شده است.

شرح تفصیلی گام‌های بالا را در شکل ۵ ارائه کرده‌ایم. در این مقاله، کوشیدیم دو نظام برنامه‌ریزی و برنامه‌ریزی فضایی کشورهای مسلمان پیشرو را بررسی کنیم.

شکل ۵: فرآیند برنامه‌ریزی، قیاس و سنجش نظام برنامه‌ریزی و برنامه‌ریزی فضایی کشورهای در حال توسعه

۲-۳- بررسی وضعیت و تجارب کشورهای هدف

در این بخش، ویژگی‌ها و تجارب کشورهای نسبتاً توسعه‌یافته را که عرب مسلمان و غیرعرب مسلمان هستند، با کشور ایران به‌اختصار بررسی می‌کنیم. کشورهای عرب مسلمان شامل عربستان سعودی و مصر و کشورهای غیرعرب مسلمان شامل ترکیه و مالزی است.

۳-۲-۱- کشورهای عرب مسلمان

کشورهای عرب مسلمان شامل عربستان و مصر است. در این بخش، وضعیت کشورها را در دو زمینه‌ی «شناخت پایه» (شامل وضعیت عمومی جغرافیایی اقتصادی، تقسیمات

قلمرویی) و «شناخت ویژه» در دو موضوع «نظام برنامه ریزی» و «نظام برنامه ریزی فضایی» بررسی می کنیم.

۳-۲-۱- عربستان سعودی

الف. شناخت پایه

شناخت پایه در قالب شناخت ویژگی های عمومی کشور صورت می گیرد. ویژگی های عمومی شامل وضعیت عمومی و جغرافیایی، اقتصاد و تقسیمات کشوری است (جدول ۱).

جدول ۱: شناخت پایه ی عربستان سعودی

زمینه	ویژگی ها		توصیف
	معیار	شاخص	
شناخت پایه	وضعیت عمومی و جغرافیایی	موقعیت	دسترسی به آب های آزاد این امکان را برای این کشور به وجود آورده است که باوجود برخورداری از بیشترین مرز آبی در میان کشورهای منطقه، از دو سوی آن برای حمل و نقل های دریایی و واردات و صادرات استفاده کند.
		آب و هوا	آب و هوای این سرزمین گرم و خشک است. تفاوت دمای شب و روز زیاد و بیشتر زمین های آن را بیابان های ماسه ای تشکیل می دهد.
	اقتصاد	اساس و بنیان اقتصاد	اقتصاد عربستان سعودی بر نفت و «ذخایر امنی» مبتنی است و به راحتی می تواند آن ها را به پول نقد تبدیل کند. عربستان سعودی از بزرگ ترین قطب های گردشگری دینی است. به دلیل واقع شدن کعبه در عربستان، بسیاری از مسلمانان جهان به این کشور سفر می کنند. صندوق ذخیره ی ۲/۵ تریلیون دلاری در اختیار این کشور است.
		نقش بخش خصوصی	به دلیل قیمت کم نفت، دولت هدف گذاری دو برابری در اقتصاد را به بخش خصوصی می سپرد.
		اشتغال	بیکاری ۱۱٫۸ درصدی در بخش های مختلف و حدود ۹ میلیون کارگر مهاجری که در عربستان سعودی مشغول به کار هستند، چالش جدی برای سازگار شدن اقلیت ها با جامعه به وجود آورده است.
	تقسیمات کشوری	طبقه بندی سلسله مراتب سکونتگاهی	کشور از ۱۳ استان تشکیل شده است و مهم ترین شهرهای کشور عربستان شامل ۴۱ منطقه ی شهری با جمعیت بیش از ۵۰ هزار نفر هستند. عربستان سعودی سطوح مختلف اداری دارد که عبارت اند از: سطح اول (۱۳ نهاد): مناطق و یا استان ها سطح دوم (۱۱۸ نهاد): استان ها و امانا پایتخت هر منطقه سطح سوم: مراکز

منبع: نگارندگان بر اساس: روحانی، حسن، ۱۳۸۸ و <http://www.cdsi.gov.sa/en/indicators/46> و <http://www.statoids.com/ysa.html>

ب. شناخت ویژه

در این بخش، کشورها را در دو زمینه‌ی شناخت نظام برنامه‌ریزی و شناخت نظام برنامه‌ریزی فضایی بررسی می‌کنیم.

۱. شناخت نظام برنامه‌ریزی

کشور عربستان در زمینه‌ی برنامه‌های کلان توسعه، بیانیه‌ی چشم‌انداز ۲۰۳۰ (قبلاً ۲۰۲۵) و برنامه‌های پنج‌ساله‌ی توسعه‌ی اقتصادی دارد که متولی آن، وزارت اقتصاد و برنامه‌ریزی است. از این رو، در این زمینه تصمیم‌سازی مدون و مداومی را دنبال می‌کند. مهم‌ترین تأکید بیانیه‌ی چشم‌انداز ۲۰۳۰ این کشور در زمینه‌ی رفاه و کامیابی مادی و کیفیت زندگی - مذهبی است. سه تم اصلی این سند شامل جامعه‌ی پر جنب‌وجوش (شه‌رنشینی، فرهنگ و سرگرمی، ورزش، عمره، سایت‌های میراث یونسکو، امید به زندگی)، اقتصاد پروتوق (اشتغال زنان در نیروی کار، رقابت بین‌المللی، صندوق سرمایه‌گذاری عمومی، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، بخش خصوصی، صادرات غیرنفتی) و ملت بلندپرواز (درآمد غیرنفتی، اثربخشی دولت و دولت الکترونیک، پس‌انداز و درآمد خانوار، مشارکت غیرانتفاعی و داوطلبانه) است. (Saudi Vision 2030, 2016).

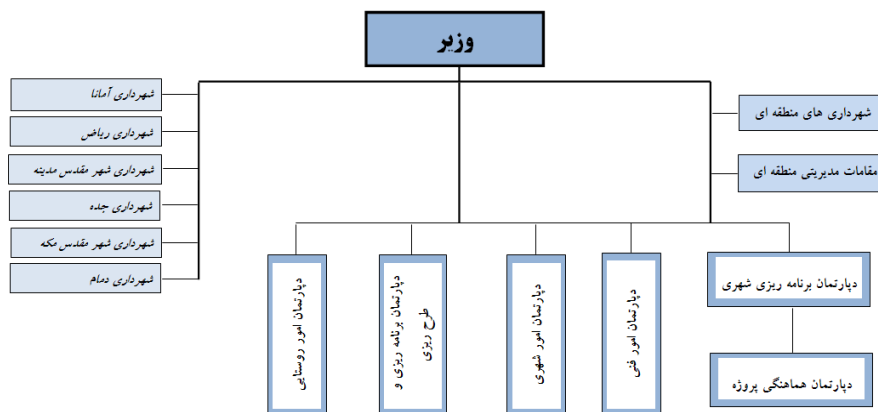
۲. شناخت نظام برنامه‌ریزی فضایی

شناخت نظام برنامه‌ریزی فضایی کشورها در چهار مؤلفه‌ی رویکرد و مکانیزم برنامه‌ریزی فضایی، سطوح برنامه‌ریزی فضایی، نظام اجرا و نظارت و ساختار سازمانی، بررسی می‌شود. شرح وضعیت این کشور در معیار «فرآیند برنامه‌ریزی» نشان می‌دهد که به‌دلیل ایجاد نهادهای مختلف برنامه‌ریزی و تعهد آن‌ها به اجرا، این فرآیند عمدتاً مبتنی بر اجرا، برای افزایش تحقق‌پذیری برنامه‌های توسعه‌ی فضایی صورت می‌پذیرد. در چنین شرایطی، وضعیت «نوع برنامه‌ریزی» باتوجه به تأکید عمده‌ی آن بر برنامه‌ریزی راهبردی در سطح ملی و محلی، گذاری از برنامه‌ریزی آمرانه به راهبردی را تجربه می‌کند. همچنین «ساختار سازمانی» عریض و طویل آن در دو دسته‌ی شهری و زیرساخت‌های منطقه‌ای فرآیندی سلسله‌مراتبی از بالا به پایین دارد که باتوجه به وضعیت محلی کردن برنامه‌ریزی، تأکید بر برنامه‌ریزی راهبردی و اجرایی کردن طرح، به اصلاح این روند به سطح پایین نیاز است. «ایجاد پروژه‌های خاص عمرانی (نظیر شهر ملک عبدالله و ...) نیز در سال‌های اخیر در نظام توسعه‌ی کالبدی کشور جایگاه تازه‌ای یافته است» (al Rushald, 2010: 10).

جدول ۲: نوع، متولی و مدت زمان برنامه ریزی فضایی در کشور عربستان سعودی (Zahid, 1996: 39)

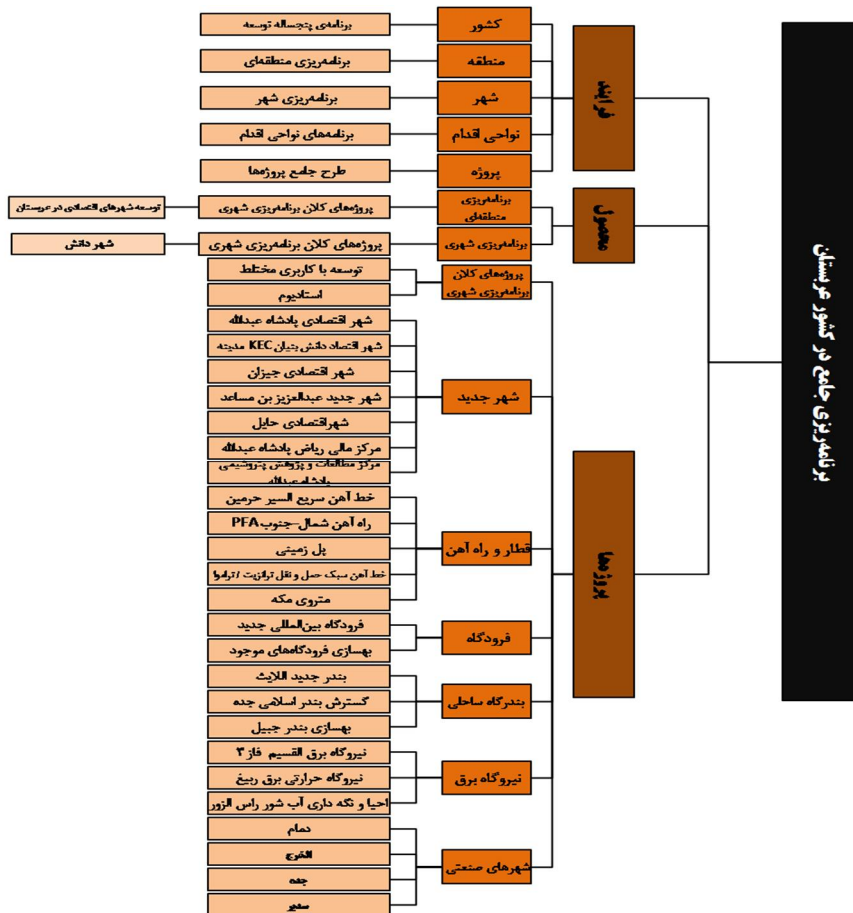
مرحله ی برنامه ریزی	نوع برنامه ریزی	متولی امر برنامه ریزی		مدت	مدت زمان برای طرح/ راهبرد
		وزارت	بخش		
۱	طرح های آمرانه	داخله	معاون وزیر امور شهرداری	۱۹۶ ۱۹۵۸-۸	۲۰-۳۰ سال
۲	طرح های جامع	داخله	معاون وزیر امور شهرداری	۱۹۷ ۱۹۶۸-۵	۲۰-۳۰ سال
۳	طرح های جامع کل و طرح های نواحی عمل ویژه	امور روستایی و شهرداری	معاون وزیر برنامه ریزی شهری	۱۹۸ ۱۹۷۵-۵	۵ سال
۴	راهبردهای سکونتگاهی محلی	امور روستایی و شهرداری	معاون وزیر برنامه ریزی شهری	۱۹۸ ۱۹۷۸-۰	۳۰ سال
۵	راهبردهای فضایی ملی و مرز شهری	امور روستایی و شهرداری	معاون وزیر برنامه ریزی شهری	۱۹۹ ۱۹۸۵-۲	۳۰ سال

همچنین ساختار اداری و روابط مسئولین مرکزی و برنامه ریزی محلی در این کشور در شکل ۶ مشخص است.

شکل ۶: روابط مسئولین مرکزی و برنامه‌ریزی محلی (Zahid, 1996: 72).

برنامه‌ریزی فضایی در کشور عربستان در سه زمینه‌ی پروژه‌ها (Project)، محصول (Product) و فرآیند (Process) در مقیاس‌های مختلف سلسله‌مراتبی ملی، منطقه‌ای و شهری، کارکرد دارد (شکل ۷). همچنین، نوع برنامه‌ریزی فضایی در این کشور از برنامه‌ها و طرح‌های «آمرانه» شروع می‌شود، سپس به «طرح جامع و نواحی ویژه» و سرانجام به سمت «برنامه‌ریزی راهبردی» (هم در سطوح ملی و هم در سطوح محلی) پیش می‌رود (Zahid, 1996: 39).

شکل ۷: فرآیند، محصول و پروژه در برنامه‌ریزی فضایی کشور عربستان (PPP)*
(Hamed Fayaz, 2012)

۲-۲-۳-۲-۱-۲-۳ جمهوری عربی مصر

الف. شناخت پایه

شناخت پایه در قالب شناخت ویژگی‌های عمومی کشور به دست می‌آید. ویژگی‌های عمومی شامل وضعیت عمومی و جغرافیایی، اقتصاد و تقسیمات کشوری است (جدول ۳).

* PPP: Process, Product, Project

جدول ۳: شناخت پایه‌ی کشور مصر (سازمان توسعه‌ی تجارت ایران، ۱۳۸۷؛ <https://fa.tradingeconomics.com/egypt/indicators>)
 "Monthly Bulletin of Statistics :tradingeconomics. com/egypt/indicators
 (Online". UN. Retrieved 2010-06-24

توصیف	ویژگی‌ها		زمینه
	شاخص	معیار	
در شمال مصر دریای مدیترانه و در شرق آن دریای سرخ قرار دارد. از سمت جنوب با سودان و از سوی غرب با کشور لیبی همسایه است. در شرق و شمال شرقی این کشور شبه‌جزیره‌ی سینا قرار دارد که تا پیش از سده‌ی نوزدهم، در قسمتی به خاک مصر پیوسته بود.	موقعیت		وضعیت عمومی و جغرافیایی
یکی از مهم‌ترین کشورها در جهان عرب و خاورمیانه است. از چهره‌های شاخص علم و فرهنگ مصر احمد حسن زویل، برنده‌ی جایزه‌ی نوبل شیمی و نجیب محفوظ، برنده‌ی جایزه‌ی نوبل ادبیات، هستند. غالی، دبیر کل سازمان ملل متحد از ۱۹۹۲ تا ۱۹۹۷ و محمد البرادعی، دبیر کل آژانس بین‌المللی اتمی، از این کشور هستند. همچنین، دانشگاه بزرگ الازهر، مرکز اصلی ادبیات عربی و علوم اسلامی اهل تسنن جهان، در این کشور قرار دارد.	سیاسی و فرهنگی		
کرانه‌های رود نیل تنها زمین‌های بارور مصر هستند که جمعیت متمرکزی در آن زندگی می‌کنند. بخش عمده‌ی این کشور از بیابان تشکیل شده و جمعیت پراکنده‌ای را در خود جای داده است.	آب‌وهوا		
اقتصاد مصر به بخش‌های گردشگری، کشاورزی، صنعت و خدمات متکی است و هریک به نسبتی تقریباً مساوی در تولید داخلی این کشور سهم دارند. جهانگردی (در بخش خدمات) و ترانزیت از طریق کانال سوئز مهم‌ترین منبع کسب درآمد ارزی کشور محسوب می‌شوند.	اساس و بنیان اقتصاد		
در سال‌های اخیر، نرخ بیکاری کشور بین ۹.۱ تا ۱۳ درصد بوده و حدود ۱۲ درصد نیروی کار در بخش گردشگری و شهرهای تفریحی ساحل دریای سرخ فعالیت می‌کنند. در مجموع، ۳۳ درصد کل جمعیت شاغل هستند.	اشتغال		
حکومت‌های محلی به‌طور سنتی از قدرت محدودشده‌ی دولتی بسیار متمرکز (مرکزگرایی) مصر رضایت دارند. درحال حاضر، در مصر ذیل حکومت مرکزی، ۲۷ استان وجود دارد. این استان‌ها به مناطق (regions) افزاز شده‌اند. هریک از آن‌ها به زیربخش‌ها، شهرها یا روستاها تقسیم شده‌اند. در هر سطحی، یک ساختار حکمرانی وجود دارد که شوراهای نمایندگی و ارگان‌های اجرایی منصوب حکومت را با هم هماهنگ می‌کند که به‌ترتیب توسط استانداران، افسران مناطق و شهرداران رهبری می‌شوند. استانداران را رئیس‌جمهور منصوب می‌کند و درعوض آن‌ها مأموران اجرایی زیردست خود را منصوب می‌کند.	طبقه‌بندی سلسله‌مراتب سکونتگاهی		

ب. شناخت ویژه

۱. شناخت نظام برنامه ریزی

کشور مصر از نظر تهیه برنامه های توسعه دارای نظام برنامه ریزی مدون و مداوم است که طبق آن، برای برنامه ریزی های کلان توسعه ای خود، برنامه ی توسعه مصر را مطمح نظر قرار داده است. متولی امر برنامه ریزی در این کشور همچون کشور عربستان، نهادی با رویکرد اقتصادی است و این امر در اختیار وزارتخانه ای به نام برنامه ریزی در سطح کلان مدیریتی است. گفتنی است که چشم انداز این کشور دارای بیانیه ای با نگاه گفتمان فرهنگی است و عمده ی اهداف آن توسعه ی اقتصادی، رقابت پذیری، سرزندگی شهروندان و توسعه ی انسانی است (Egypt vision 2030, 2015).

۲. شناخت نظام برنامه ریزی فضایی

فلسفه ی نظام برنامه ریزی فضایی کشور مصر، باتوجه به بهره گیری استراتژی های نوین، بر فلسفه ی راهبرد توسعه ی شهری استوار است. پیشینه ی اصلی نظام برنامه ریزی فضایی نیز نشان دهنده ی استراتژی محور شدن آن است؛ به طوری که در گذشته عمدتاً بر نهاد استوار بوده و به دلیل تضاد بین نهادهای برنامه ریزی در جهت هماهنگی میان سازمان ها، نظام برنامه ریزی فضایی گذاری از نهاد به استراتژی را تجربه کرده است. «براساس قانون، چهار سطح اصلی موجود در برنامه ریزی فضایی مصر عبارتند:

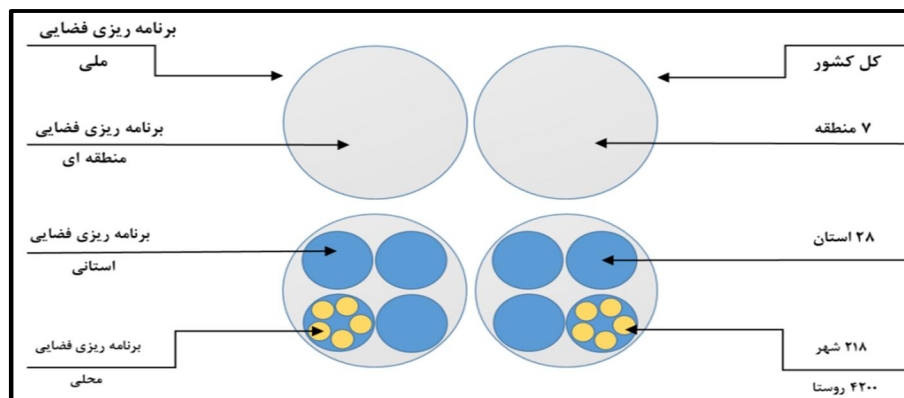
۱. برنامه ریزی فضایی ملی؛

۲. برنامه ریزی فضایی منطقه ای؛

۳. برنامه ریزی فضایی استانی؛

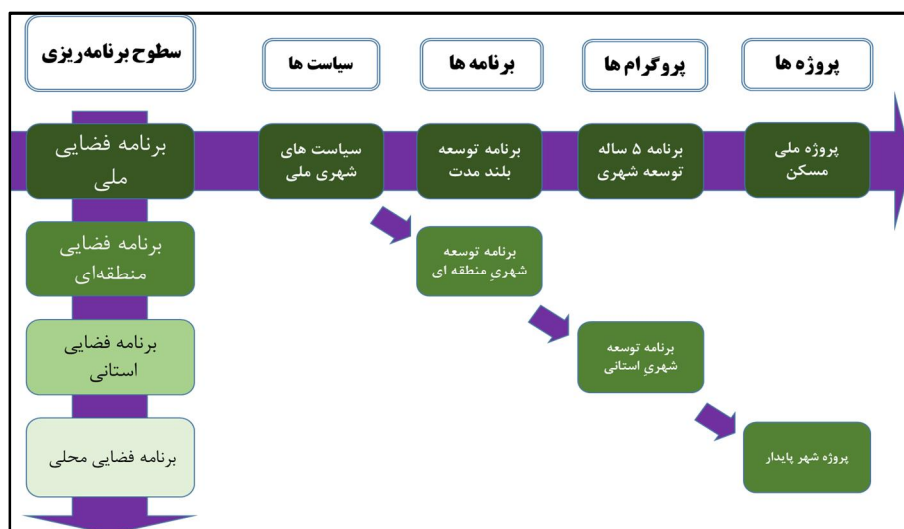
۴. برنامه ریزی فضایی محلی» (Hegazy, 2010: 128).

شکل ۸ سطوح اصلی برنامه ریزی فضایی و توسعه ی شهری مصر را نشان می دهد.

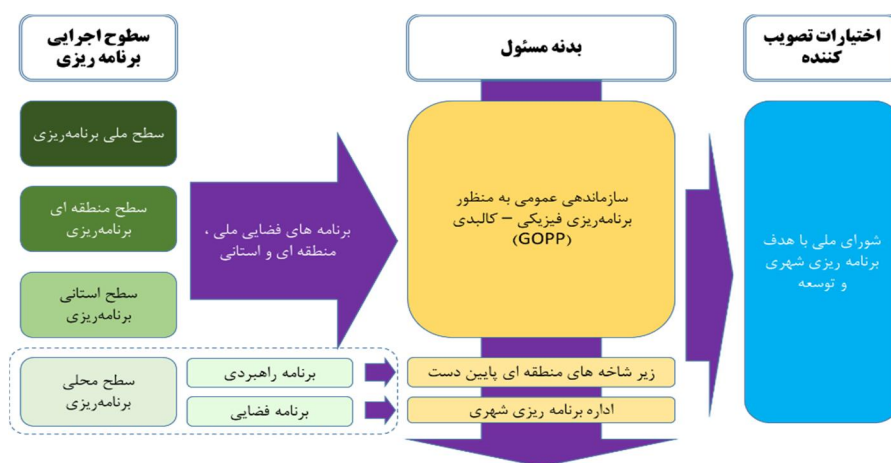

شکل ۸: سطوح اصلی برنامه ریزی فضایی و توسعه شهری در مصر (Hegazy, 2010: 128)

شکل ۹ سلسله‌مراتب برنامه‌های توسعه‌ی شهری مختلف در سطوح مختلف تصمیم‌گیری و شکل ۱۰ مقامات مسئول برنامه‌ریزی شهری و توسعه در مصر را در سطوح مختلف تصمیم‌گیری نشان می‌دهد.

شکل ۹: سلسله‌مراتب برنامه‌های توسعه فضایی و شهری مصر (Hegazy, 2010: 131)

شکل ۱۰: مقامات مسئول برنامه‌ریزی شهری و توسعه در مصر (Hegazy, 2010: 133)

با ارزیابی فرآیند برنامه‌ریزی فضایی و توسعه‌ی شهری مصر روشن می‌شود که تهیه‌ی برنامه‌ها و طرح‌های فضایی در مصر از یک فرآیند برنامه‌ریزی نرمال پیروی می‌کند. مراحل کلی این فرآیند در جدول ۴ فهرست شده است. کل فرآیند در چهار گزارش رسمی خلاصه می‌شود که عبارت‌اند از: گزارش بررسی (ROS)، بیانیه‌ای درمورد مشاوره و مشارکت مردم (SCPP)، پیش‌نویس برنامه‌ی فضایی (DSP) و برنامه‌ی فضایی (SP).

جدول ۴: فرآیند برنامه‌ریزی برای برنامه‌ریزی فضایی (Hegazy, 2010: 136)

فرآیند برنامه‌ریزی رایج	فرآیند برنامه‌ریزی در مصر
مرحله ۱: تدوین اهداف	۱. آماده‌سازی مرجع TOR
مرحله ۲: بررسی و تجزیه و تحلیل	۲. بررسی و جمع‌آوری داده‌ها ۳. تجزیه و تحلیل، پروپوزال و ارزیابی
مرحله ۳: فرمولاسیون و تجزیه و تحلیل جایگزین	۴. آماده‌سازی گزارش بررسی (ROS) ۵. ملاحظه‌ی مشارکت مردم در گزارش بررسی ۶. آماده‌سازی پیش‌نویس طرح فضایی (DSP) ۷. ارسال پیش‌نویس طرح فضایی و بیانیه‌ی مشارکت و مشاوره مردم به NCUDP برای تأیید
مرحله ۴: تصمیم، اجرا و نظارت	۸. در نظر گرفتن اعتراضات عمومی به پیش‌نویس طرح فضایی ۹. تصمیم روی پیش‌نویس طرح فضایی ۱۰. موافقت در تصویب پیش‌نویس طرح فضایی ۱۱. انتشار موافقت در روزنامه‌ی دولتی ۱۲. اجرا و نظارت بر طرح فضایی

۲-۲-۳ کشورهای غیرعرب مسلمان

ترکیه و مالزی کشورهای غیرعرب مسلمان موردبررسی در این تحقیق هستند. در این بخش نیز وضعیت کشورها را در دو زمینه‌ی «شناخت پایه» (شامل وضعیت عمومی جغرافیایی اقتصادی، تقسیمات قلمرویی) و «شناخت ویژه» در دو موضوع نظام برنامه‌ریزی و نظام برنامه‌ریزی فضایی بررسی می‌کنیم.

۲-۲-۳-۱ ترکیه

الف. شناخت پایه

شناخت پایه در قالب شناخت ویژگی‌های عمومی کشور به‌دست می‌آید. ویژگی‌های عمومی شامل وضعیت عمومی و جغرافیایی، اقتصاد و تقسیمات کشوری است (جدول ۵).

جدول ۵: شناخت پایه‌ی کشور ترکیه (صفرزاده، ۱۳۹۱؛ برادران شرکا، ۱۳۸۶؛ <http://www.citypopulation.de/Turkey-RBC20>)

زمینه	ویژگی‌ها		توصیف
	معیار	شاخص	
کشور ترکیه	وضعیت عمومی و جغرافیایی	موقعیت	ترکیه از سه طرف به دریا راه دارد و دو همسایه‌ی اروپایی و شش همسایه‌ی آسیایی دارد. این کشور از طریق دو تنگه‌ی بسفر و داردانل به دریاهای آزاد مرتبط می‌شوند (سازمان توسعه‌ی تجارت، ۱۳۹۱).
		جمعیت	ترکیه حدود ۷۲ میلیون نفر جمعیت دارد که ۹۹/۸ آن مسلمان هستند. با اینکه حکومت ترکیه لائیک است، بسیاری از مردم هنوز به دین اسلام پایبند هستند.
	اقتصاد	اساس و بنیان اقتصاد	به‌طور کلی، چند بخش در اقتصاد ترکیه نقشی مهم را ایفا می‌کنند و باوجود محدود بودن منابع و ذخایر معدنی و طبیعی در سرزمین، نهایت بهره‌برداری از وضع موجود می‌شود. این بخش‌ها صنعت، کشاورزی، معدن و توریسم هستند.
		اساس و بنیان اقتصاد	• خدمات فنی و مهندسی: شرکت‌های ترک با تکیه بر تکنولوژی اروپایی و با وعده به تعهد خود موفق شده‌اند که هر پروژه را در موعد مقرر و حتی زودتر از آن تکمیل کنند.
تقسیمات کشوری	طبقه‌بندی سلسله‌مراتب سکونتگاهی	اشتغال	جمعیت شاغل ترکیه حدود ۲۶ میلیون نفر است. نرخ مشارکت نیروی کار این کشور بین ۵۰ تا ۵۱ درصد در سال ۲۰۱۵ متغیر بوده است. البته نرخ بیکاری در جوانان حدود ۱۶ درصد است.
			ترکیه به شیوه‌ای سلسله‌مراتبی به بخش‌های فرعی زیر تقسیم می‌شود: - استان‌ها - مناطق (شهرستان) - Belde شهر - روستا - محله

ب. شناخت ویژه

۱. شناخت نظام برنامه‌ریزی

از نظر برنامه‌های توسعه، این کشور سند چشم‌انداز توسعه‌ی ۲۰۲۳ و برنامه‌های پنج‌ساله‌ی توسعه دارد که نشان‌دهنده‌ی تصمیم‌سازی مداوم و مدون در ساختار کلان برنامه‌ریزی آن است. در رابطه با این برنامه‌ها، متولی امر سازمان دولتی برنامه‌ریزی است که با غلبه‌ی رویکرد برنامه‌ریزانه برای تهیه‌ی برنامه‌های درازمدت، میان‌مدت و نظارت بر اجرای برنامه‌ها اقدام می‌کند (برادران شرکا، ۱۳۸۷). همچنین، چشم‌انداز این کشور دارای نگاه غالب اقتصادی- اجتماعی همراه با اهداف چندگانه‌ی توسعه است که در طرح‌های این کشور دیده می‌شود (Turkey'S Strategic Vision 2023, 2015).

۲. شناخت نظام برنامه‌ریزی فضایی

فلسفه‌ی اصلی برنامه‌ریزی فضایی کشور ترکیه در سه جایگاه استراتژیک، جایگاه سیاسی- امنیتی و اقتصادی- تجاری بیان می‌شود که نشان‌دهنده‌ی فلسفه‌ی توازن جهانی چندوجهی است. همچنین، پیشینه‌ی این نظام نشان می‌دهد که این برنامه‌ریزی از مجموعه‌ای از استراتژی‌ها در یک اقتصاد

ملی و دولتی تشکیل شده است (صفرزاده، ۱۳۹۱؛ Ozturkfatmaplinn, 2010؛ Nihat Envar Ulger, 2014). در ترکیه، دوره‌ی توسعه‌ی برنامه‌ریزی در سه سطح ملی، منطقه‌ای و محلی انجام می‌شود. این‌ها الزاماً متوالی نیستند؛ اما به سطوحی که دولت درمورد آن تصمیم می‌گیرد پاسخگو هستند. در هر سطح، تصمیمات مختلفی گرفته می‌شود؛ به‌طوری که حتی روش‌های برنامه‌ریزی و انواع طرح‌های آن سطوح نیز مختلف هستند. با این حال، در هر سطح، موارد زیر وجود دارد (صفرزاده، ۱۳۹۱؛ Nihat Envar Ulger, 2014):

سطح ۱. برنامه‌ریزی در سطح ملی:

سطح ملی برنامه‌ریزی با اهداف ملی و تخصیص منابع ارتباط دارد. برنامه‌ی کاربری اراضی ملی موارد زیر را تحت پوشش قرار می‌دهد:

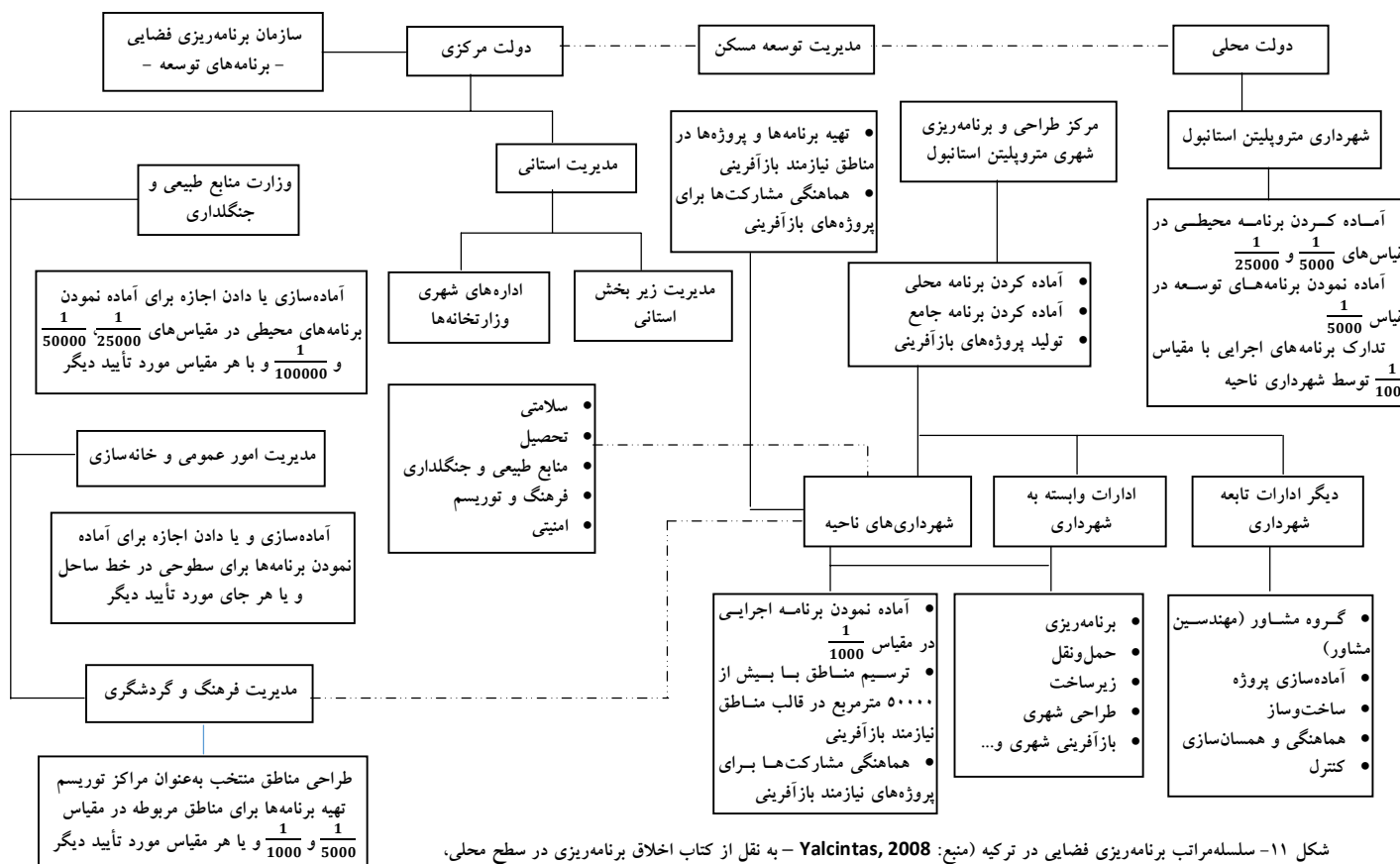
- سیاست استفاده از زمین: ایجاد تعادل در تقاضا برای زمین میان بخش‌های مختلف تولید غذای اقتصادی، گردشگری، ساخت‌وساز و امکانات رفاهی عمومی، جاده‌ها و صنعت.
- بودجه و برنامه‌های توسعه‌ی ملی: شناسایی پروژه و تخصیص منابع برای توسعه.
- قانون‌گذاری برای موضوعاتی چون تصرف زمین، پاکسازی جنگل و حقوق آب.

سطح ۲. برنامه‌ریزی در سطح منطقه‌ای:

در نظام برنامه‌ریزی ترکیه، ۳ سطح کلان‌راهبرد اصلی وجود دارد که عبارت‌اند از: ۱. تعادل توسعه‌ی منطقه‌ای؛ ۲. ایجاد ارتباط میان آناتولیا و بازار و زمین ملی و ۳. تغییر پایتخت و بازسازی آنکارا (همان). در فرآیند تهیه و تدوین برنامه‌ی نهم توسعه (۲۰۰۷-۲۰۱۳)، کشور ترکیه به تأسی از کشورهای پیشرفته‌ی صنعتی که یک رنسانس اقتصادی در توسعه‌ی منطقه‌ای را تجربه کرده بودند، با یک رویه‌ی انقلابی، سیاست‌گذاری منطقه‌ای و برنامه‌ریزی برای کاهش نابرابری‌ها و توسعه‌ی متوازن منطقه‌ای را درپیش گرفته است. در اقتصاد ترکیه، درک و فهم واحدی از برنامه‌ریزی منطقه‌ای وجود ندارد و این فرآیند مسیر یکنواخت و هماهنگی را طی نکرده است.

سطح ۳. برنامه‌ریزی در سطح محلی:

واحد برنامه‌ریزی محلی ممکن است شهرداری، گروهی از مناطق و ... باشد. در این سطح، ساده‌ترین راه، نوشتن جزئیات برنامه است. جایی که برنامه‌ریزی در سطح منطقه‌ای شروع می‌شود، طرح یا برنامه‌ی اجرایی باید ازسوی شهرداری انجام شود. این سطح ممکن است اولین سطح برنامه‌ریزی باشد که اولویت‌های آن را خود مردم مشخص کرده‌اند. برنامه‌ریزی سطح محلی که آن را master plan یا طرح جامع می‌نامند، درباره‌ی انجام امور در مناطق خاصی از زمین است و این که برای اجرایی کردن آن چه کاری، در چه زمانی، در کجا و با مسئولیت چه کسی باید انجام شود (Gokcenkiling □ oter s – □□□□). شکل ۱۱ سلسله‌مراتب برنامه‌ریزی فضایی را نشان می‌دهد.

شکل ۱۱- سلسله‌مراتب برنامه‌ریزی فضایی در ترکیه (منبع: Yalcintas, 2008 - به نقل از کتاب اخلاق برنامه‌ریزی در سطح محلی، ۱۳۹۵)

۳-۲-۲ مالزی

الف. شناخت پایه

شناخت پایه در قالب شناخت ویژگی‌های عمومی کشور به دست می‌آید. ویژگی‌های عمومی، شامل وضعیت عمومی و جغرافیایی، اقتصاد و تقسیمات کشوری است (جدول ۶).

جدول ۶: شناخت پایه‌ی کشور مالزی (صفوی، ۱۳۹۴؛ World bank, 2015؛ <https://fa.tradingeconomics.com/malaysia/indicators>)

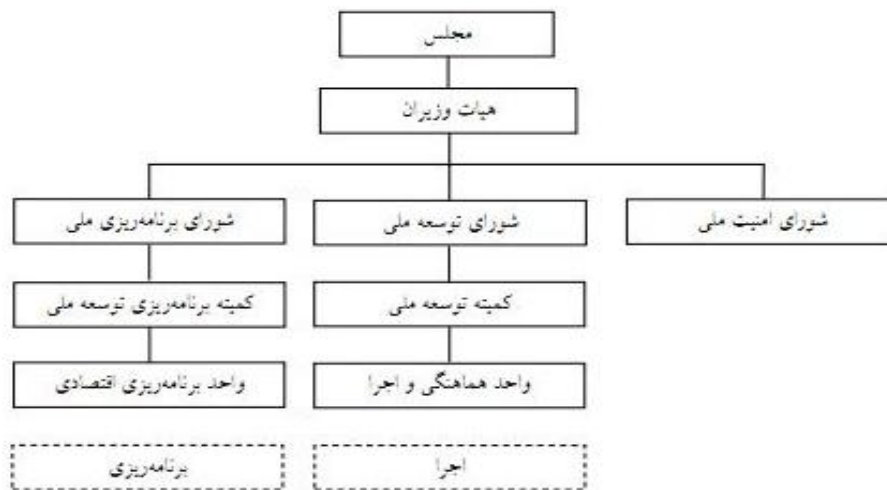
زمینه	ویژگی‌ها		توصیف
	معیار	شاخص	
وضعیت عمومی و جغرافیایی	وضعیت	موقعیت	مالزی در جنوب شرقی آسیا واقع شده و از لحاظ جغرافیایی از دو قسمت کاملاً جدا تشکیل شده است. این کشور میان ۱ تا ۷ درجه‌ی عرض شمالی و ۱۰۰ تا ۱۱۹ درجه‌ی طول شرقی قرار دارد.
	عمومی و جغرافیایی	جمعیت	جمعیت: ۲۹/۳۳ میلیون (۱ تا ۸ سال ۲۰۱۲)؛ تراکم جمعیتی: ۸۹ نفر بر کیلومترمربع، درصد جمعیت شهری ۷۲/۸٪ (۲۰۱۱)
		آب و هوا	آب و هوای محلی، استوایی و مشخصه‌ی آن بادهای موسمی سالانه است که در ماه‌های آوریل و اکتبر در جنوب غرب و از اکتبر تا فوریه در شمال غرب می‌وزد. این کشور دو فصل نزدیک به هم دارد.
		اساس و بنیان اقتصاد	اقتصاد مالزی به صورت نظام بازار آزاد است و شرکت‌های خارجی (غربی) زیادی، به ویژه آمریکا، آلمان، ژاپن، سنگاپور، تایوان و سوئد، سرمایه‌گذاری زیادی در آن کرده‌اند. عمده‌ترین منبع درآمدی مالزی، صنعت کشاورزی، درآمد حاصل از صادرات نفت و گاز، کائوچوهای طبیعی، قلع، روغن نخل، تجهیزات الکترونیکی نساجی و عواید ناشی از صنعت جهانگردی و در نهایت مالیات است.
اقتصاد		نقش بخش خصوصی	مالایی‌ها به گفته‌ی برخی از کارشناسان و حتی مسئولین مالزی، به ویژه ماهاتیر محمد (که خود نیز مالایی‌نژاد است)، تنبل و راحت‌طلب هستند؛ اما چینی‌های مالزیایی به این دلیل که نژادی پُر تلاش و پُرکار هستند توانسته‌اند تمام بخش‌های خصوصی را در اختیار خود بگیرند و در بازار داخلی نیز حساس‌ترین و مهم‌ترین بخش‌ها را در دست دارند.
		اشتغال	در سال ۲۰۰۴م، رشد اقتصادی باعث شده است رقم بیکاری بسیار کاهش یابد. در حال حاضر (۲۰۱۸م)، نیروی کار کشور ۱۴۸۵۳ هزار نفر و تعداد بیکاران ۴۵۰ هزار نفر است. در مجموع، ۴۸/۷ درصد کل جمعیت شاغل هستند.
	تقسیمات کشوری	طبقه‌بندی سلسله‌مراتب سکونتگاهی	مالزی فدراسیونی متشکل از ۱۳ ایالت و سه سرزمین فدرال است. هر ایالت به مناطقی به نام mukim تقسیم شده است. در مناطق صباح و ساراواک به بخش‌هایی گروه‌بندی شده‌اند. منطقه (مالایی) Daerah. Jajahan در Kelantan در یک نوع تقسیم اداری تحت نظر سطح دولتی در مالزی است.

ب. شناخت ویژه

۱. شناخت نظام برنامه‌ریزی

وجود سند چشم‌انداز توسعه‌ی ۲۰۲۰ و برنامه‌های پنج‌ساله‌ی توسعه نشان‌دهنده‌ی تصمیم‌سازی مدون و مداوم نظام برنامه‌ریزی مالزی است. این نظام برای اجرای امورات خود به شورای برنامه‌ریزی ملی نیاز دارد که با رویکرد غالب اقتصادی، متشکل از کمیته‌ای است که وزرای مرتبط با بخش اقتصاد در آن گرد هم می‌آیند. این موجب شده است که در چشم‌انداز این کشور هم نگاهی چندبعدی با غلبه‌ی بخش اقتصادی، مطمح‌نظر قرار گیرد. برنامه‌ریزی توسعه در مالزی یک ویژگی قابل‌توجه دارد و آن این است که برنامه‌ریزی به‌عنوان حلقه‌ی اول چرخه‌ی یک پروژه، با نظارت کامل بر روند اجرای پروژه و همچنین ارزیابی برنامه پس از اجرای آن همراه است و این‌گونه فرصت اصلاح اشکالات وجود دارد (جعفرزاده و آتش‌بار، ۱۳۹۱). شکل ۱۲ تشکیلات برنامه‌ریزی، هماهنگی و نظارت در کشور مالزی را نشان می‌دهد که بحث اجرایی در آن نمود بالایی دارد. ماهاتیر محمد ۹ چالش استراتژیک را برای چشم‌انداز ۲۰۲۰ مالزی مشخص کرد. کشور متحد متشکل از یک نژاد؛ ایجاد یک جامعه‌ی روان‌شناختی آزاد، امن و پیشرفته؛ پرورش و توسعه‌ی یک جامعه‌ی دموکراتیک بالغ؛ ایجاد جامعه‌ی کاملاً اخلاقی، لیبرال، علمی و پیشرو، کاملاً ایمن، کاملاً اقتصادی با توزیع منصفانه و عادلانه‌ی ثروت و کاملاً رقابتی، پویا، قوی و انعطاف‌پذیر، از چالش‌های اصلی چشم‌انداز مالزی است (Malaysia Vision 2020, 1990).

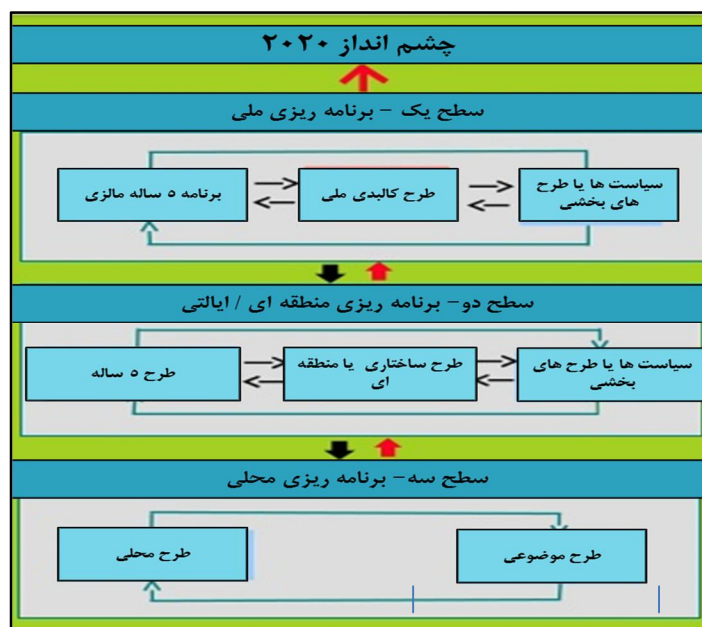

شکل ۱۲: تشکیلات برنامه‌ریزی، هماهنگی و نظارت در مالزی (economic planning unit, 2004)

۲. شناخت نظام برنامه ریزی فضایی

در زمینه فلسفه اصلی برنامه ریزی، این کشور رویکردی با محوریت نظارتی و ارزیابانه دارد؛ به نحوی که برنامه ریزی به عنوان حلقه‌ی اول چرخه‌ی یک پروژه به حساب می‌آید و در روند اجرای برنامه‌ی آن نظارت صورت می‌گیرد که پس از اجرا، ارزیابی درمورد آن برای تطبیق آن با شرایط موجود وجود دارد.

بررسی دولت‌های محلی و سیستم برنامه ریزی فضایی مالزی نشان می‌دهد که سیستم مدیریتی آن دارای سه سطح دولت فدرال، دولت ایالتی و مسئولین محلی (شهر، شهرداری و شورای‌های محلی) است. در مالزی، ۱۱۴ ایالت و ۱۴۴ دولت محلی وجود دارد (از سال ۲۰۰۷). در زمینه برنامه ریزی سیاست‌های زمین، طرح‌های پنج‌ساله‌ی دوگانه (طرح توسعه‌ی اجتماعی-اقتصادی) در سطح فدرال تهیه می‌شود. این برنامه‌ها در نهایت به سطح ایالت تعمیم داده می‌شوند و به طرح ساختاری نیز تبدیل می‌شوند. این طرح‌ها توسعه‌ی برنامه ریزی در سطح محلی است. طرح ساختاری برای هر ایالت و طرح منطقه‌ای برای ۲ یا چند ایالت است و زمانی تهیه می‌شود که اولویت توسعه برای حفظ محیط حس شود. شکل ۱۳ سطوح برنامه ریزی فضایی در کشور مالزی را نشان می‌دهد.

شکل ۱۳: سطوح برنامه ریزی فضایی در کشور مالزی (Ministry of Urban Wellbeing, 2016)

۳-۲-۳ بررسی تجارب ایران

در این بخش، تجارب کشور ایران را به‌عنوان نمونه‌ی مورد مطالعه برای قیاس با هدف زمینه‌سازی برای اصلاح ساختار نظام برنامه‌ریزی و برنامه‌ریزی فضایی بررسی می‌کنیم و در نهایت، این تجربه را با کشورهای چهارگانه‌ی دیگر به‌طور تطبیقی می‌سنجیم. در این بخش، مطالعات تجارب ایران در دو زمینه‌ی نظام برنامه‌ریزی و نظام برنامه‌ریزی فضایی را نیز ارزیابی می‌کنیم.

الف. شناخت پایه

شناخت پایه‌ی ایران نیز در قالب شناخت ویژگی‌های عمومی کشور به‌دست می‌آید. ویژگی‌های عمومی شامل وضعیت عمومی و جغرافیایی، اقتصاد و تقسیمات کشوری است (جدول ۷).

جدول ۷: شناخت پایه‌ی کشور ایران (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵؛ وزارت کشور، ۱۳۹۵)

زمینه	ویژگی‌ها		توصیف
	معیار	شاخص	
وضعیت عمومی و جغرافیایی	وضعیت	موقعیت	ایران از شمال با جمهوری آذربایجان، ارمنستان و ترکمنستان، از شرق با افغانستان و پاکستان و از غرب با ترکیه و عراق همسایه است. همچنین، از شمال به دریای خزر یا دریای کاسپین و از جنوب به خلیج فارس و دریای عمان محدود می‌شود.
	جمعیت	جمعیت	ایران کشوری در جنوب غربی آسیا و در منطقه‌ی خاورمیانه با ۱۶۴۸۱۹۵ کیلومتر مربع وسعت (هجدهم در جهان) است و برپایه‌ی سرشماری سال ۱۳۹۵، جمعیتی حدود ۷۹۹۲۶۲۷۰ تن دارد.
	آب و هوا	آب و هوا	آب‌وهوای ایران متأثر از وجود سه سامانه‌ی پرفشار سبیریایی، سامانه‌ی باران‌زای مدیترانه‌ای و سیستم کم‌فشار جنوبی است که کویر و گرما در نواحی مرکزی و شرقی، نوار گرم و مرطوب ساحل جنوب، معتدل مرطوب شمال و سرد و کوهستانی غرب و شمال غرب، اقلیم‌های غالب در ایران را به‌وجود آورده است.
	اقتصاد	اساس و بنیان اقتصاد	کشاورزی صنایع منابع و معادن (نفت و گاز) گردشگری
اقتصاد	نقش بخش خصوصی	نقش بخش خصوصی	در اصل ۴۴ قانون اساسی، تصریح شده است که نظام اقتصادی جمهوری اسلامی ایران برپایه‌ی سه بخش دولتی، تعاونی و خصوصی، با برنامه‌ریزی منظم و صحیح، استوار است. در عمل این بخش ضعیف است.
	اشتغال	اشتغال	در کشور، مسئله اشتغال (به‌ویژه اشتغال فارغ‌التحصیلان دانشگاهی) از وضعیت چندان مطلوبی برخوردار نیست و نرخ بیکاری از ۹ درصد در سال ۱۳۴۵ به ۱۲٫۱ درصد در سال ۱۳۹۷ رسیده است. در این میان، بالاترین نرخ بیکاری به نیروی جوان اختصاص دارد؛ به‌طوری که درصد بیکاری در بین جوانان ۱۵ تا ۲۴ ساله حدود ۲۹/۶ درصد است که رقم خیلی بالایی است. در مجموع، ۳۰ درصد کل جمعیت شاغل هستند.
تقسیمات کشوری	طبقه‌بندی سلسله‌مراتب سکونتگاهی	تقسیمات کشوری	ساختار تقسیمات کشوری در ایران به‌صورت زیر است: کشور - وزیر کشور استان - استاندار شهرستان - فرماندار و فرماندار ویژه بخش - بخشدار دهستان - دهدار، شهر - شهردار، روستا - دهیار

ب. شناخت ویژه

۱. شناخت نظام برنامه ریزی

مهم ترین برنامه های توسعه در نظام برنامه ریزی کشور ایران در سطح ملی، سند چشم انداز ۱۴۰۴ و برنامه های پنج ساله توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی است که تصمیم سازی مدون و مداوم در این کشور را نشان می دهد. سازمان برنامه و بودجه به عنوان نهادی فرابخشی، با رویکرد برنامه ریزانه و با محوریت اقتصادی، مسئولیت کار برنامه ریزی را برعهده دارد و امور برنامه ریزی و هماهنگی نسبی برنامه های بخشی وزارتخانه ها، سازمان ها، نهادها و ... کشور در دست آن است. در چشم انداز این کشور نگاهی چندبعدی به توسعه وجود دارد و رویکرد غالب ایدئولوژیک، اقتصادی و دانشی دنبال می شود.

«برنامه ریزی از نظر مقیاس در سطوح مختلفی انجام می گیرد که عبارت اند از: برنامه ریزی ملی، برنامه ریزی منطقه ای و برنامه ریزی محلی» (محمودی و همکاران، ۱۳۸۷). جدول ۸ وضعیت موجود نظام برنامه ریزی از سطوح ملی تا محلی را نشان می دهد.

جدول ۸: وضعیت موجود نظام برنامه ریزی از سطوح ملی تا محلی (صراف و نجاتی، ۱۳۹۲: ۸۶۱)

سطح مدیریت	تقسیمات سیاسی	عنوان طرح های توسعه ای شهری و منطقه ای	محدوده ی فضای طرح	چگونگی مدیریت فضایی
سطح ملی	کشور - حکومت مرکزی	طرح جامع سرزمین	کل کشور	از طریق رئیس جمهور، هیئت دولت، وزارتخانه ها و شورای عالی استان ها
		طرح کالبدی ملی		
سطح منطقه ای	استان	طرح های کالبدی منطقه ای	یک یا چند استان	از طریق استانداری، شورای برنامه ریزی و توسعه ای استان، سازمان های دولتی، شورای اسلامی استان
		آمایش استان	یک استان	
سطح خرد منطقه ای	شهرستان	طرح توسعه و عمران جامع ناحیه ای	یک یا چند شهرستان	از طریق فرمانداری، کمیته ی برنامه ریزی شهرستان، سازمان های دولتی، شورای اسلامی شهرستان
	بخش	-	-	از طریق بخشداری ها، اداره های دولتی و شورای اسلامی بخش
	دهستان	طرح ساماندهی فضا و سکونتگاه های روستایی	یک یا چند دهستان	از طریق بخشداری و دهداری و سازمان های دولتی و شورای اسلامی دهستان
سطح محلی	شهر	طرح مجموعه ی شهری	شهرهای بزرگ و شهرهای اطراف آن ها	از طریق فرمانداری و شهرداری و شورای اسلامی شهر
		طرح توسعه و عمران شهر و حوزه ی نفوذ آن	شهر	
	روستا	طرح های هادی روستایی	روستا	از طریق دهیاری ها و شورای اسلامی روستا

۲. شناخت نظام برنامه‌ریزی فضایی

در حال حاضر، مبانی نظری تهیه طرح‌های شهری در ایران، بر الگوی پوزیتیویستی، یعنی شناخت، تحلیل و طرح، متکی است. این الگو با اینکه مدت‌ها الگو و روش تهیه طرح‌های شهری در کشورهای مختلف جهان بود، به تدریج جای خود را به الگوی برنامه‌ریزی‌شده‌ی تحلیل-طرح-سیاست‌گذاری می‌دهد که به معنی رسیدن به اهداف و سرانجام، ارزیابی و سیاست‌گذاری برای اجرا است. طرح‌های جامع در ایران با هدف زمینه‌سازی رشد کالبدی موزون شهرها تدوین می‌شوند؛ اما عملاً با اینکه انرژی و هزینه‌های بسیاری را بر اقتصاد شهری تحمیل می‌کنند، معمولاً بخش عمده‌ای از اهداف آن‌ها هرگز محقق نمی‌شود. از دلایل اصلی شکل‌گیری روند حاضر بی‌توجهی به روش‌ها و نگرش‌های جدید و کاربرد نداشتن آن‌ها در حوزه‌ی برنامه‌ریزی شهری، نظیر راهبرد توسعه‌ی شهری، است (حسین‌زاده دلیر و دیگران، ۱۳۹۰، ۴۰). برنامه‌های موجود در ایران در قالب تهیه طرح‌های جامع و تفصیلی مطرح هستند؛ چون بیشتر کالبدی، ایستا و سنتی هستند و در تدوین آن‌ها ابعاد اجتماعی، اقتصادی و مدیریتی در نظر گرفته نشده است.

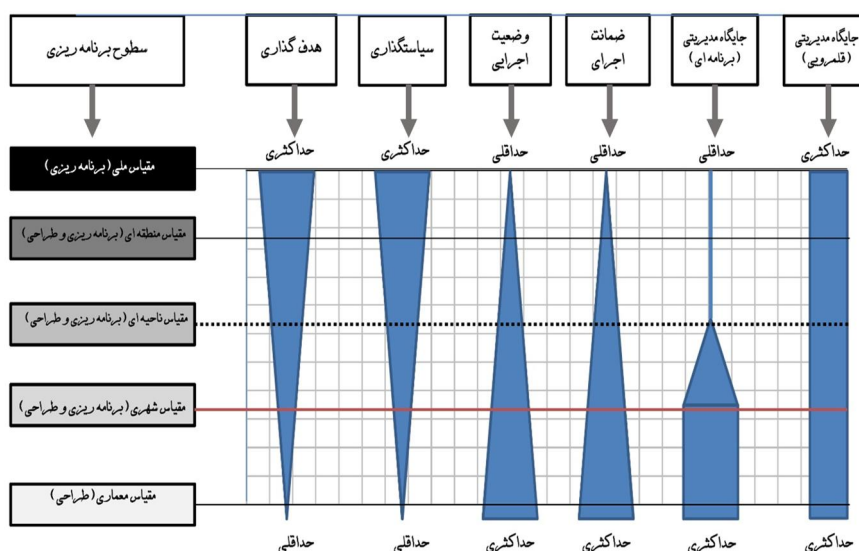
مهم‌ترین و رسمی‌ترین مرجع تعریف طرح‌های توسعه‌ی فضایی و انواع آن در ایران، آیین‌نامه‌ی (نحوه‌ی بررسی و تصویب طرح‌های توسعه و عمران محلی، ناحیه‌ای، منطقه‌ای و ملی و مقررات شهرسازی و معماری کشور) مصوب شورای عالی شهرسازی و معماری ایران است که در سال ۱۳۷۸ و به استناد اصل ۱۳۸ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران تصویب شد. هرچند ممکن است که آیین‌نامه‌ی مذکور دربرگیرندگی کامل و جامع را در تعریف همه‌ی انواع طرح‌های توسعه‌ی فضایی نداشته باشد، در نظام اداری و اجرایی کشور ایران کماکان مهم‌ترین مرجع مورداستفاده و قانونی است.

در این آیین‌نامه، انواع طرح‌های توسعه در قالب ۱۳ طرح زیر تعریف شده است:

- طرح جامع سرزمین؛
- طرح‌های کالبدی ملی و منطقه‌ای؛
- طرح توسعه و عمران (جامع) ناحیه‌ای؛
- طرح مجموعه‌ی شهری؛
- طرح ساماندهی فضا و سکونتگاه‌های روستایی؛
- طرح جامع شهر؛
- طرح هادی شهر؛
- طرح تفصیلی؛
- طرح هادی روستا؛

- طرح‌های ویژه؛
- طرح شهرهای جدید؛
- طرح شهرک‌های مسکونی؛
- طرح سایر شهرک‌ها.

شکل ۱۴ جایگاه سطوح سلسله‌مراتبی برنامه‌ریزی فضایی- شهری و وضعیت آن‌ها در شرایط ایران را نشان می‌دهد. گفتنی است که باتوجه به روال‌های موجود، این تعداد در زمان حاضر به حدود ۲۰ گونه/عنوان برنامه/طرح توسعه می‌رسد که الزام جدی بازنگری در آیین‌نامه، نحوه‌ی بررسی و تصویب طرح‌های توسعه و عمران را مطرح می‌کند.

شکل ۱۴: جایگاه سطوح سلسله‌مراتبی برنامه‌ریزی فضایی- شهری و وضعیت آن‌ها در شرایط ایران

۳-۳- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری نهایی (قیاس تجارب ایران با سایر کشورها)

۳-۳-۱- همسان‌سازی ویژگی‌های نظام برنامه‌ریزی با هدف تسهیل قیاس

باتوجه به اینکه در ادبیات تطبیقی، نظام برنامه‌ریزی در کشورهای چهارگانه و به‌ویژه ایران، تحت عناوین شناخت پایه و شناخت ویژه، سنجش و تحلیل شده‌اند، در این بخش منطبق با مؤلفه‌های تعیین‌شده در مبانی نظری مقاله در مفهوم نظام برنامه‌ریزی در دو بعد محتوایی و

رویه‌ای، هفت مؤلفه را در نظام برنامه‌ریزی کشورها به‌طور همسان می‌سنجیم تا در گام آخر، ملاک ارزیابی تطبیقی نهایی قرار گیرند. در ادامه، برای تسهیل قیاس، می‌کوشیم وضعیت هر یک از کشورها را که دارای اسناد، ادبیات و ویژگی‌های مختلف از نظر زمانی، نهاد تهیه‌کننده، رویکردهای سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و ... باوجود همگنی ساختاری و ارزشی هستند، یکسان کنیم (جدول ۸).

جدول ۸: ویژگی‌های همسان‌شده‌ی نظام برنامه‌ریزی ایران با کشورهای چهارگانه

مؤلفه	عربستان	مصر	ترکیه	مالزی	ایران
رویکرد نظری و ارزشی اسناد برنامه‌ریزی	چارچوب اقتصاد بازار آزاد و مبتنی بر ارزش‌ها و مفاهیم اسلامی در اسناد	رویکرد مبتنی بر توسعه‌ی پایدار در چارچوب گفت‌وگو بین‌نسلی و بین‌ادیانی میان غرب، شرق، شمال و جنوب	فلسفه‌ی توازن جهانی چندوجهی با دنیای پیرامون ایالات متحده‌ی آمریکا، اتحادیه‌ی اروپا، منطقه‌ی نزدیک و سایر کشورها	برنامه‌ریزی با توسعه‌ی ملی با تأکید بر کمیته‌های شورای و نقش بالای نظارتی	برنامه‌ریزی با محوریت اقتصادی غالب (مقاومتی) و تأکید بر توسعه‌ی درون‌زا درحین تعامل با پیرامون
افق و دوره‌ی برنامه‌ریزی	بلندمدت، میان‌مدت و کوتاه‌مدت	بلندمدت، میان‌مدت و کوتاه‌مدت	بلندمدت، میان‌مدت و کوتاه‌مدت	بلندمدت، میان‌مدت و کوتاه‌مدت	بلندمدت، میان‌مدت و کوتاه‌مدت
ماهیت متولی امر برنامه‌ریزی	سازمانی با ماهیت و رویکرد اقتصادی	سازمانی با ماهیت و رویکرد اقتصادی	سازمانی با غلبه‌ی ماهیت و رویکرد برنامه‌ریزانه	سازمانی با ماهیت و غلبه‌ی رویکرد اقتصادی	سازمانی با ماهیت و غلبه‌ی نسبی رویکرد برنامه‌ریزی بخشی و اقتصادی
رویکرد غالب بیانیه‌ی چشم‌انداز توسعه	اقتصادمحور و پشتیبان فرهنگ	گفت‌وگو بین‌فرهنگی	نگاه اقتصادی- اجتماعی و تعامل‌گرا	نگاه چندبعدی با غلبه‌ی اقتصاد	نگاه چندبعدی، ایدئولوژیک، اقتصادی و دانشی
درجه‌ی مشارکت عام	کم	کم	متوسط	زیاد	کم
نوع و سهم بازیگران توسعه	بخش دولتی و خصوصی با سهم زیاد و بخش عمومی با سهم کم	بخش دولتی با سهم زیاد و بخش خصوصی با سهم کم	بخش دولتی و خصوصی با سهم زیاد و بخش عمومی با سهم متوسط	بخش خصوصی و بخش عمومی با سهم زیاد و بخش دولتی با سهم متوسط	بخش خصوصی با سهم متوسط، بخش دولتی با سهم زیاد و بخش عمومی با سهم کم
شریعت‌پذیری	گفت‌وگو	ضعیف	ضعیف	ضعیف	قوی
اجرا	ضعیف	ضعیف	متوسط	متوسط	ضعیف

۳-۲- همسان سازی ویژگی های نظام برنامه ریزی فضایی با هدف تسهیل قیاس

در این بخش نیز همچون بخش نظام برنامه ریزی منطبق با مؤلفه های تعیین شده در مبانی نظری مقاله، برای مفهوم نظام برنامه ریزی فضایی در دو بعد محتوایی و رویه ای، چهار مؤلفه را در نظام برنامه ریزی فضایی کشورها به طور همسان می سنجمیم تا در گام آخر، ملاک ارزیابی تطبیقی نهایی شوند.

جدول ۹: ویژگی های همسان شده ی نظام برنامه ریزی فضایی ایران با کشورهای چهارگانه

زمینه	مؤلفه	عربستان	مصر	ترکیه	مالزی	ایران
نظام برنامه ریزی فضایی	سطوح برنامه ریزی	ملی، منطقه ای و شهری	ملی، منطقه ای، استانی و محلی	ملی، منطقه ای و محلی	ملی، منطقه ای و محلی	ملی، منطقه ای، استانی و محلی
	رویکرد و مکانیزم برنامه ریزی فضایی	برنامه ریزی جامع در حال تغییر رویکرد به برنامه ریزی راهبردی	برنامه ریزی راهبردی با نگرش توسعه ی راهبردی توسعوی راهبردی با اختیارات محلی	برنامه ریزی ساختاری- راهبردی با مشارکت محلی	برنامه ریزی راهبردی و مشارکتی با تأکید بر نظارت و ارزیابی	برنامه ریزی جامع با گرایش به سمت ساختاری- راهبردی و مشارکت محدود
	نظام اجرا و نظارت	وضعیت اجرایی مناسب با نظارت جزیره ای و هماهنگی نسبتاً کم	وضعیت نظارتی مناسب و اجرایی ضعیف تر ولی روبه گسترش	وضعیت اجرایی مناسب با وجود تعدد کمیته ها با نظارت متوسط	وجود حلقه ی اجرا و نظارت مؤثر و شدید	وضعیت اجرایی متوسط و نظارت ضعیف
	ساختار سازمانی	عریض و طویل بودن با ساختار غیردموکراتیک بالا به پایین	نظام ساختاری غیردموکراتیک بالا به پایین	نظام ساختاری نسبتاً بالا به پایین	ساختار سازمانی ایالتی و ولایتی با تأکید بر سطح محلی	سلسله مراتبی بالا به پایین، واگرایی میان سازمان ها و نهادهای برنامه ریزی

۴- نتیجه گیری نهایی

در گام پایانی مبتنی بر مطالعات اکتشافی صورت گرفته، مؤلفه های ارزیابی تطبیقی را در چارچوب نظری مقاله و ویژگی های سنجیده شده ی نظامات برنامه ریزی و برنامه ریزی فضایی کشورهای هدف، تعیین کردیم. همچنین، وضعیت ایران را با کشورهای عربستان، مصر، ترکیه و مالزی در مفاهیم دوگانه ی برنامه ریزی و برنامه ریزی فضایی، به تفکیک ابعاد محتوایی و رویه ای در مؤلفه های هفت گانه ی نظام برنامه ریزی و چهارگانه ی نظام برنامه ریزی فضایی کشورها،

به‌طور تطبیقی قیاس کردیم. جدول ۱۰ قیاس تطبیقی نظام برنامه‌ریزی و جدول ۱۱ قیاس تطبیقی نظام برنامه‌ریزی فضایی را نشان می‌دهد.

جدول ۱۰: قیاس تطبیقی نظام برنامه‌ریزی کشور ایران با کشورهای عربستان، مصر، ترکیه و مالزی

مفهوم	ابعاد	مؤلفه	قیاس تطبیقی ایران با کشورهای دیگر
نظام برنامه‌ریزی	محتوایی	رویکرد نظری و ارزشی اسناد برنامه‌ریزی	همسو با کشور عربستان و در برخی موارد، مشابه سایر کشورها با شرایط خاص پساتحریم
		رویکرد غالب بیانیه‌ی چشم‌انداز توسعه	وجود نگاه چندبعدی بیانیه‌ی چشم‌انداز با غلبه‌ی ایدئولوژیک
		ماهیت متولی امر برنامه‌ریزی	نهاد برنامه‌ریزی مشابه کشورهای چهارگانه با غلبه‌ی رویکرد بخشی
	شریعت‌پذیری	گفتمان	متوسط در گفتمان و ضعیف در اجرا
		اجرا	
رویه‌ای	افق و دوره‌ی برنامه‌ریزی		وجود برنامه‌ریزی مدون و مداوم طی مدت معین (همسو با کشورهای چهارگانه)
	درجه‌ی مشارکت عام		همسو با مصر و عربستان و روبه‌افزایش
	نوع و سهم بازیگران توسعه		نسبتاً همسو با مصر و جهت‌گیری به‌سمت کشور ترکیه

جدول ۱۰: قیاس تطبیقی نظام برنامه‌ریزی فضایی کشور ایران با کشورهای عربستان، مصر، ترکیه و مالزی

مفهوم	ابعاد	مؤلفه	قیاس تطبیقی ایران با کشورهای دیگر
نظام برنامه‌ریزی فضایی	محتوایی	رویکرد و مکانیزم برنامه‌ریزی فضایی	عقب‌تر از سایر کشورها و جهت‌گیری حداقلی به‌سمت برنامه‌ریزی راهبردی و مشارکتی
		سطوح برنامه‌ریزی	گونه‌بندی مبتنی بر مقیاس (همسو بودن با نوع برنامه‌ریزی کشورهای مصر، مالزی و ترکیه و تأثیر حداقلی نوع برنامه‌ریزی راهبردی در سیستم تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی)
	رویه‌ای	نظام اجرا و نظارت	متفاوت با اغلب کشورها (تأثیر حداقلی اجرا و نظارت در توسعه)
		ساختار سازمانی	فرآیند سلسله‌مراتبی از بالا به پایین (همسو با کشورهای چهارگانه)

یافته‌های نهایی نشان می‌دهند که در نظام برنامه‌ریزی کلان، تمام کشورها افق برنامه‌ریزی مداوم با دوره‌های مشخص، رویکرد غالب اقتصادی، مشارکت‌پذیری پایین و شریعت‌پذیری گفتمانی قوی ولی اجرایی ضعیف داشته‌اند. ایران در این بین، از لحاظ رویکرد نظری مشابه عربستان، در مشارکت مشابه مصر و عربستان، در بازیگران توسعه مشابه مصر و تقریباً ترکیه و در سایر مؤلفه‌ها مانند هر چهار کشور عمل می‌کند. در نظام برنامه‌ریزی فضایی، ایران در مؤلفه‌های سطوح سلسله‌مراتبی برنامه‌ریزی، رویکرد و مکانیسم برنامه‌ریزی فضایی و ساختار سازمانی مشابه چهار کشور دیگر و در مؤلفه‌ی سیستم اجرا- کنترل- نظارت عقب‌تر از چهار کشور هم‌وزن خود است. در مجموع، مالزی در غالب معیارها و پس از آن ترکیه، پیش‌تر از ایران، مصر و عربستان بوده‌اند.

۴-۱- جنبه‌های نوآورانه و ارزیابی میزان تحقق‌پذیری طرح و دستیابی به اهداف پژوهش

دستیابی به اهداف پژوهش و تحقق‌پذیری طرح‌ها در دو گزاره‌ی زیر ممکن خواهد شد:

۱. باتوجه به کمبود اسناد و مطالعات تطبیقی در حوزه‌ی برنامه‌ریزی و به‌ویژه برنامه‌ریزی فضایی در ایران، در این پژوهش، جمع‌بندی و نتیجه‌گیری نهایی خود را نسبتاً نوآورانه و با هدف تعیین نقاط ضعف و قوت محدوده‌ی مورد مطالعه، در تقابل و انطباق با محدوده‌های گسترده‌تر حوزه‌ی برنامه‌ریزی فضایی ارائه کردیم و به معیارها و شاخص‌های قابل سنجش کیفی دست یافتیم و آن را در نظام برنامه‌ریزی کشور مطرح کردیم.
۲. یافته‌های ما زمینه‌های فکری لازم را برای تصمیم‌سازان و تصمیم‌گیران ملی در برنامه‌ریزی توسعه، به‌ویژه توسعه‌ی سرزمینی/فضایی کشور، فراهم می‌کند. امید است که از بخش‌های پیشرو و موفق کشورهای همگن درس بگیریم و از کج‌کارکردی‌هایشان پرهیز کنیم. این کار در تدوین اصول و الزامات برنامه‌ریزی سرزمینی تجلی می‌یابد.

۵- منابع

- برادران شرکا، حمیدرضا. (۱۳۸۶). *شاخص‌های اصلی و جایگاه جهانی ترکیه در سال ۲۰۲۳ میلادی*. تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک، معاونت پژوهش‌های اقتصادی مجمع تشخیص مصلحت نظام.

- _____ (۱۳۸۷). **چشم‌انداز استراتژیک ترکیه**. تهران: پژوهشکده‌ی مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام.
- توفیق، فیروز. (۱۳۸۶). **برنامه‌ریزی در ایران و چشم‌انداز آینده‌ی آن**. : مؤسسه‌ی عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی.
- جعفرزاده، اسماعیل و توحید آتش‌بار. (۱۳۹۱). **مجموعه مطالعات الگوی مطلوب برنامه‌ریزی در ایران (۴) برنامه‌ریزی توسعه در مالزی**. : مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، دفتر مطالعات برنامه‌بودجه (گروه برنامه).
- حافظ‌نیا، محمدرضا؛ قادری حاجته، مصطفی؛ احمدی‌پور، زهرا؛ رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا و محمد گوهری. (۱۳۹۳). «طراحی الگوی سنجش عدالت فضایی، مطالعه‌ی موردی: ایران». **برنامه‌ریزی و آمایش فضا**. د ۱۹. ش ۱.
- حسین‌زاده دلیر، کریم و همکاران. (۱۳۹۰). «درآمدی بر رویکرد جدید استراتژی توسعه شهری (cds) در فرآیند برنامه‌ریزی شهری با تأکید بر چالش‌های فراوی طرح‌های جامع در ایران». **فضای جغرافیایی**. د ۱۱. ش ۳۶. صص ۱۷۳-۲۰۹.
- دانش‌پور، زهره. (۱۳۸۷). **درآمدی بر نظریه‌های برنامه‌ریزی با تأکید ویژه بر برنامه‌ریزی شهری**. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- رحیمی، حجت‌اله. (۱۳۹۴). «رویکرد پژوهش در عمل فضایی: تعادل میان مقیاسی روابط قدرت، دانش و تصمیم‌گیری در برنامه‌ریزی فضایی راهبردی». **برنامه‌ریزی و آمایش فضا**. د ۱۹. ش ۱.
- روحانی، حسن. (۱۳۸۸). **آشنایی با کشورهای اسلامی**. ج ۱. تهران: نشر مشعر.
- زرین‌پناه، نریمان. (۱۳۸۹). **بررسی تطبیقی نظام شهرسازی ایران و انگلستان؛ با تأکید بر تحولات اخیر در فرآیند تهیه‌ی طرح‌های توسعه شهری**. پایان‌نامه‌ی . دانشگاه هنر.
- سازمان توسعه تجارت ایران. (۱۳۸۷). **شناسایی پتانسیل‌های صادراتی ج.ا.ا به مصر**. دفتر بازرگانی کشورهای عربی - آفریقایی - پیلتن.
- _____ (۱۳۹۱). **رایزنی بازرگانی سفارت جمهوری اسلامی ایران - آنکارا**. مدیریت روابط اقتصادی و تجاری در کشور ترکیه.
- صرافی، مظفر و ناصر نجاتی. (۱۳۹۲). «رویکرد نو منطقه‌گرایی در راستای ارتقای نظام مدیریت توسعه‌ی فضایی ایران». **پژوهش‌های جغرافیای انسانی**. د ۴۶. ش ۴.

- صفرزاده، اسماعیل. (۱۳۹۱). *مجموعه مطالعات الگوی مطلوب برنامه ریزی برای ایران (۶) روند برنامه ریزی توسعه در ترکیه*. : مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی.
- صفوی، سید حمزه. (۱۳۹۴). *ترکیه: مجموعه کشورهای اسلامی*. : انتشارات مؤسسه ی آینده پژوهی جهان اسلام و جهاد دانشگاهی.
- _____ (۱۳۹۴). *عربستان: مجموعه کشورهای اسلامی*. : انتشارات مؤسسه ی آینده پژوهی جهان اسلام و جهاد دانشگاهی.
- _____ (۱۳۹۴). *مالزی: مجموعه کشورهای اسلامی*. : انتشارات مؤسسه ی آینده پژوهی جهان اسلام و جهاد دانشگاهی.
- _____ (۱۳۹۴). *مصر: مجموعه کشورهای اسلامی*. : انتشارات مؤسسه ی آینده پژوهی جهان اسلام و جهاد دانشگاهی.
- محمودی، سعید و همکاران. (۱۳۸۷). *آشنایی با مفهوم برنامه ریزی*. سایت آفتاب.
- مسعودی، فربرز. (۱۳۸۶). *توسعه ی اقتصادی ترکیه پشت ویتترین*. اعتماد ملی: ش ۶۰۴.
- مؤسسه آینده پژوهی جهان اسلام. (۲۰۱۴). *اقتصاد مالزی*.
- نامخ، پرویز. (۱۳۸۶). *مبانی مدیریت دولتی*. : نشر هستان.
- نایت انوار الگر و تاشین یومرالیوگلو. (۲۰۱۴). *ارزیابی کاربرد برنامه های توسعه در ترکیه*.
- نشست اندیشه ی راهبردی. (۱۳۹۱). *نقشه ی راه تدوین و طراحی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت*. ج ۲. دبیرخانه ی کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت.
- نصیری، عبدالله. (۱۳۸۶). *آشنایی با عربستان*. تهران: نشر مشعر.
- ولک، وارت، آوستن. (۱۳۷۳). *نظریه ادبیات*. ترجمه ضیاء موحد و پرویز مهاجر. تهران: علمی و فرهنگی.
- Alexander, e. R. (1981). If planning isn't everything, maybe it's something. *Town planning review*, 52(2), 131.
- Al-rushaid, w. (2010) »strengthening of national capacities for national development strategies and their management: an evaluation of undp's contribution, country study—saudi arabia«evaluation office, united nations development programme
- Ben-hamouche, m. (2009). »complexity of urban fabric in traditional muslim cities: importing old wisdom to present cities«. *Urban design international*, 14(1), 22-35.

- Connell, r. (2007). »southern theory: the global dynamics of knowledge in social science. Allen & unwin.
- Cullingworth, j. B , vincent nadin, "town and country planning in the uk, routledge, ۱۴th ed. ,2006
- Dariah, a. R. , mulyaningsih, h. D. , & tresna, y. R. (2014). Development planning in islamic perspective: new structure based on indonesia experiences. International proceedings of economics development and research, 73, 67.
- Ibrahim Hegazy (2010), Strategic Environmental Assessment and Urban Planning in Egypt, University of Liverpool , Thesis for the degree of Doctor of Philosophy
- egypt vision 2030, cabinet of ministers of arab republic of egypt, 2015 , sdsegypt2030. com
- Galbraith . s , "comparative planning systems", research and library service, 2007
- Gokcen kilinc & other's, »planning ethic at local level«. Academic research report, 2009.
- Healey, patsy (2004), »the treatment of space and place in the new strategic spatial planning in europe«, volume 28, issue 1
- [Http://www. citypopulation. de/turkey-rbc20](http://www.citypopulation.de/turkey-rbc20)
- [Http://www. justice. gov. tr/](http://www.justice.gov.tr/). "turkey districts".
- [Https://fa. tradingeconomics. com/egypt/indicators](https://fa.tradingeconomics.com/egypt/indicators)
- [Https://fa. tradingeconomics. com/malaysia/indicators](https://fa.tradingeconomics.com/malaysia/indicators)
- [Https://www. ezilon. com/maps/](https://www.ezilon.com/maps/)
- -saudi vision 2030, government of saudi arabia, 2016 [https://vision2030. gov. sa](https://vision2030.gov.sa)
- malaysia vision 2020, prime ministre's office, 1990 , [http://www. wawasan2020. com](http://www.wawasan2020.com)
- mccallum, d. (1975). »comparative study in planning«. Town planning review, 46(2), 157-164.

- Ministry of justice (2014) general structure of turkish public administration, <http://www.justice.gov.tr/>. "turkey districts".
- Monthly bulletin of statistics online". Un. Retrieved 2010-06-24.
- Panagiotis getimis (2012) comparing spatial planning systems and planning cultures in europe. The need for a multi-scalar approach, planning practice and research, 27:1,25-40.
- Safee, f. A. , yunos, m. Y. M. , isa, n. K. M. , kamil, s. M. , & hussain, m. A. – (2016 a). Principle of islamic neighborhood planning in order to create a better neighborhood community. *Research journal of fisheries and hydrobiology*, 11(3), 218-222
- Safee, fatimatul azadiah, et al. »principle of islamic neighborhood planning in order to create a better neighborhood community. « research journal of fisheries and hydrobiology 11. 3 (2016 b): 218-222.
- Thomas david & et al. (1983). »flexibility and commitment in planning: a comparative study of local planning and development in the netherlands and england«. The hague: martinus nijhoff.
- -turkey's strategic vision 2023 project , under the auspices of the presidency of the republic of turkey, www.tsv2023.org,2013
- Zahid, z. H. (1995). »urban planning in saudi arabia with special reference to the nitag omrani programme«. Unpublished ph. d. Thesis, department of geography, university of durham, uk